

ისტორიის, ეთნოლოგიის, რელიგიის შესწავლისა და
პროპაგანდის სამეცნიერო ცენტრი

დევი ბერძენიშვილი

ეკხოვოდინს თუტლით
დინსახელი
საქართუელი

გამომცემლობა „უნივერსალი“
თბილისი 2010

UDC (უკ)91.04(479.22)+94(479.22)
ბ-571

ისტორიის, ეთნოლოგიის, რელიგიის შესწავლისა და პროპაგანდის სამეცნიერო ცენტრის მიერ ინიცირებული საისტორიო ბროშურების სერია მიზნად ისახავს კიდევ ერთხელ შეასხნოს საქართველოს საზოგადოებას თუ „ვისი გორისა ვართ“, რომ ჩვენი დიდი წინაპრების მიერ ღირსეულად გავლილი ცხოვრებისეული გზა – მუხლნაუხრელი შრომა, გამირული ბრძოლა, შინაარსიანი ყოფა, უნიკალური ხალხური შემოქმედება – ქართული სიმღერის მრავალხმიანობა, გამორჩეული ქორეოგრაფია, მონუმენტური ხელოვნება ძლიერი საფუძველია ჩვენი ქვეყნის ხვალინდელი აღორძინების...

გვჯერა, რომ „კიდევაც დაიხრდებიან აღგვის ღუგუები მგლისანი, ისე არ ამოსწყდებიან – ჯაგრი არ სქამონ მტრისანი“...

საგამომცემლო ჯგუფი: აკად. დ. მუსხელიშვილი (ხელმძღვანელი),
აკად. წ/კ ლ. მელიქიშვილი, პროფ. ნ. ხაზარაძე, პროფ.
მ. სამსონაძე, ისტ. მეცნ. დოქტორები ნ. ჯავახაძე,
ალ. დაუშვილი.

რედაქტორი: აკად. დავით მუსხელიშვილი

ბროშურის გარეკანი და დისაინი: მედეა მაზანიშვილისა

კომპიუტერული უზრუნველყოფა: მარიამ ბუტიკაშვილისა

ნაშრომში გამოყენებულია ფოტომასალა ქ. კასტელის ალბომიდან.

© დ. ბერძენიშვილი, 2010

გამომცემლობა „უნივერსალი“, 2010

თბილისი, 0179, ი. შავაშავაძის ბაზ. 19. ☎: 22 36 09, 8(99) 17 22 30

E-mail: universal@internet.ge

ISBN 978-9941-17-054-6

... გზის პირველ დამბოზს, გათხსნილ გზას, გახსნილ
იქნებამ დაიწყებ, ლოცა იგი თაგის ისტორიას იქნებ, ლოცა
მას ხსენს გაბრუნებ თაგის ნარსულისა, თაგის ყოველის
ქსოვრებისა, დაიწყებ ისტორიას, თაგის ნარსულისა და
ყოველის ქსოვრების აღმოჩენა ხსენისაგან მომსწრე-
ლით გზის სულით და ხორცილი მოშლისა, დაბრუნებისა და
მოლოდინისა.

გ. ი. ა.

პროლოგი

მკითხველისათვის შეთავაზებულ ამ ბროშურაში წარმოდგენილია საქართველოში ნამყოფი უცხოელების შთაბეჭდილებათა ნაწილი კომენტარების გარეშე. მკითხველი შეამჩნევს, რომ, მიუხედავად ქვემოთ მოყვანილ ავტორთა სუბიექტური შეხედულებებისა, საქართველო და ქართველი ხალხი საუკუნეთა მანძილზე იცვლებოდა ისტორიული პირობების შესაბამისად; ეს ცვლილებები არ ყოფილა ყოველთვის სასიკეთო. არც ისაა შემთხვევითი, რომ უძველესი დროიდან დღემდე ჩვენი ძლიერი მეზობლები გამუდმებით ცდილობდნენ ქვეყნის მიტაცებას მთლიანად თუ ნაწილ-ნაწილ...

რას წერდნენ ძველი ბერძნები...

ძვ. წ. V ს-ის ბოლოს ბერძენი ისტორიკოსი ქსენოფონტი სპარსელთა შინაომში ბერძენ მოქირავნეთა ლაშქარში იბრძოდა. არტაქსერქსე II-ის გამარჯვების შემდგომ, სტრატეგოსად არჩეულმა ქსენოფონტმა, 10000-იანი ჯარით საბერძნეთს მიაშურა. გზად მან ქართველი ტომებით დასახლებულ ადგილებზე გამოიარა. სხვებთან ერთად ის იხსენიებს ტაოხების მეომარ ტომს (შუა საუკუნეებში ქართული ტაო ამჟამად თურქეთის შემადგენლობაშია): ელინებს „შემოაკლდათ სანოვაგე, რადგან ტაოხები ცხოვრობდნენ მიუვალ სიმაგრეებში და მთელი თავისი სურსათი იქ აქონდათ ატანილი... ელინები მივიდნენ ერთ გამაგრებულ ადგილთან, რომელიც ქალაქი არ იყო და სადაც შენობებიც არ მოიპოვებოდა, თუმც იქ თავი მოეყარათ მამაკაცებს და ქალებს მრავალ პირუტყვთან ერთად. ხეირისოფოსი მისვლისთანავე თავს დაესხა მას... იქ კი ელინები მოწმენი გახდნენ საზარელი სანახაობისა: ქალები ისროდნენ ბავშვებს უფსკრულში და თვითონაც თან მიჰყვებოდნენ; ასევე იქცეოდნენ მამაკაცებიც. ამ დროს ლოხაგოსმა (ბერძენთა ჯარის ერთი ქვედანაყოფის უფროსმა) დაინახა ლამაზ ტანსაცმელში გამოწყობილი მამაკაცი უფსკრულში

გადასვარდნად რომ მიისწრაფოდა, ეცა მას შესანიერებლად, მაგრამ მან თან წარიტაცა იგი და ერთიც და მეორეც გადაეშენენ კლდიდან და დაიღუპნენ. აქედან ხალხი ძალიან ცოტა წაიყვანეს, სამაგიეროდ, წაასხეს მრავალი ხარი, სახედარი და ცხვარი“.

ცხადია, რომ ტყვეობასა და მონობას ტაოხები სიკვდილს ამჯობინებდნენ.

დრილების შესახებ ქსენოფონტი წერს: „როდესაც ელინები ამ მთიან ქვეყანაში მივიდნენ, დრილებმა გადაწვეს და მიატოვეს ის სიმაგრეები, რომლებიც, მათი ფიქრით, ადვილად ასაღები იყო... ერთი სიმაგრე მათი ღედაქალაქი იყო. იქ მოეყარა თავი სუყველას. მას გარშემო ღრმა ხრამი ჰქონდა და სიმაგრე მისადგომად სახიფათო იყო... როცა ელინებმა ბრძოლით ვერ შეძლეს სიმაგრის აღება, რადგან მას გარშემო განიერი ორმო და მიწის ყრილი ჰქონდა შემოვლებული, ხოლო ამ ყრილზე აღმართული იყო მესერი და მრავალი ხის კოშკი, განიზრახეს გასცლოდნენ მას... ქსენოფონტმა და ღოხაგოსებმა დაიწყეს მსჯელობა იმის გამო, შეიძლებოდა თუ არა მწვერვალის აღება... დათვალიერების შედეგად დაასკვნეს, რომ სიმაგრე სრულიად შეუვალია. მაშინ დაიწყეს მზადება უკანდასახევად...“

ძველი ბერძენი გეოგრაფოსი სტრაბონი (ძვ. წ. I ს. – ახ. წ. I ს.) ვრცლად აღწერს მისი დროის იბერიაში (აღმ. საქართველო) შემოსასვლელ გზებს ოთხივე მხრიდან: „ქვეყანაში არის ოთხი შესასვლელი: ერთი არის კოლხურ ციხესიმაგრე შორაპანზე და მასთან არსებულ ვიწრობზე, რომლებზედაც ფაზისი მიმდინარეობს, სწრაფი და ხმაურა მიემართება კოლხიდაში (რომელზედაც (ე. ი. ფაზისზე) 120 ხიდით გადაისვლება მისი მიხეველ-მოხვეულობის გამო)... ხოლო დაბლობში ღებულობს სხვა მდინარეებს, რომელთა შორის არის გლავკოსი (ყვირილა) და ჰიპოსი (ცხენისწყალი): გავესილი და სანაოსნოდ გამოსადეგი, ჩადის პონტოში. (ფაზისზე) არის ქალაქი მსგავსი სახელისა და მახლობლად – ტბა (ამჟ. ფოთი და პალიასტომი).

ჩრდილოეთის მცხოვრები მომთაბარეებიდან დაახლოებით სამი დღის ძნელი ამოსასვლელია, ხოლო ამის შემ-

დევ არის საცალფეხო გზა მდინარე არაგოსის ვიწრო ხეობაში, დაახლოებით ოთხი დღის (სავალი), ხოლო გზის ბოლოს ძნელად ასადები კედლით არის გამაგრებული.

ალბანიიდან შემოსასვლელი ჯერ კლდეებში არის გამოჭრილი, ხოლო შემდეგ გადადის ის ჭაობზე, რომელსაც ქმნის მდინარე ალაზანიოსი, გამომდინარე კავკასიონის (ქედიდან).

ხოლო არმენიიდან (შემოსასვლელი) არის მტკერის ვიწრობზე და არაგოსისაზე, ვიდრე ერთმანეთს შეერთვის (ეს მდინარეები). იმ ადგილას მდებარეობს გამაგრებული ქალაქები კლდეებზე, რომლებიც დაცობილი არიან ერთმანეთს დაახლოებით 16 სტადიონით; მტკვარზე მდებარეობს ჰარმოზიკე, ხოლო მეორეზე (ე.ი. არაგოსზე) – სევსამორა“.

იბერიელთა შესახებ სტრაბონი აღნიშნავს: „დაბლობზე ცხოვრობენ იბერიელთაგან უფრო მეტად მიწათმოქმედნი, ესენი მშვიდობიანად არიან განწყობილი, არმენიელთა და მიდიელთა მსგავსად ეწეობიან (იცვავენ, იჭურვებიან). უფრო დიდ ნაწილს, რომელიც მეგრძოლი ბუნების არის, უჭირავს მთიანი მხარე და ცხოვრობს სკვითებისა და სარმატების ყაიდაზე, რომელთა მეზობლებიც და ნათესავებიც არიან, თუმცა ეწევიან მიწათმოქმედებასაც და, როდესაც ჩამოვარდება შფოთი, თავისი და მათი სახსრებით გამოჰყავთ მრავალი ათასი (მეგრძოლი)“.

იგივე ავტორი კოლხეთის შესახებ ამბობს: „თუ როგორ იყო სახელგანთქმული ძველად ეს ქვეყანა, ცხადყოფენ ამას მითები, რომლებიც მოგვითხრობენ იაზონის ლაშქრობაზე, რომელიც მოვიდა მიდიამდე, და ამაზე უწინ კი – ფრიქსეს (ლაშქრობაზე).

ამის შემდეგ მემკვიდრე მეფეებმა სკეპტუხიებად დაჟვეს ქვეყანა და ჰქონდათ ზომიერი ძალაუფლება; ხოლო როცა მითრიდატე ეპატორის (პონტოს მეფე) ძალაუფლება მნიშვნელოვნად გაძლიერდა, მის ხელში გადავიდა ქვეყანა: იგზავნებოდა მის მეგობართაგანი მმართველად და გამგებლად ქვეყნისა. ამათგანი იყო მოაფერნეც, ჩემი დედის ბიძა მამის მხრიდან; აქედან იყო, რომ მეფეს მოსდიოდა მეტი წილი ძალებისა სანაოსნო სამსახურისათვის“.

უხუცესს, ხოლო მეორე (ამ გვარიდან) მოსამართლეობს და მხედართმთავრობს. მეორე (გვარი) არის ქურუმთა, რომლებიც ზრუნავენ აგრეთვე მეზობლებთან სამართალზე. მესამე (გვარი) არის მხედართა და მიწისმოქმედთა. მეოთხე (გვარი) არის ხალხისა, რომლებიც სამეფო მონები არიან და აკეთებენ ყველაფერს, რაც ცხოვრებისათვის არის საჭირო. საზოგადო აქეთ მათ ქონება ნათესაობისდა მიხედვით. მართავს და განაგებს თითოეულს უხუცესი“.

II-III საუკუნის ბერძენი ისტორიკოსი დიონ კასიოსი „რომის ისტორიაში“ იხსენიებს იბერიის მეფე ფარსმან II-ს (ქართული წყაროები „ფარსმან ქველი“, ე. ი. მამაცი), რომელიც ახ. წ. II ს-ში სწევია რომს: „... როცა ფარასმანე იბერიელი მეუღლესთან ერთად რომში ჩავიდა, ანტონინე პიუსმა (რომის იმპერატორი) გაუდიდა მას სამფლობელო, ნება დართო კაპიტალიუმში მსხვერპლი შეეწირა, მისი ცხენოსანი ქანდაკება ენიალიონზე (მარსის ველზე) დაადგმევინა და უყურებდა ფარასმანეს, მისი ვაჟისა და სხვა წარსინებულ იბერთა სამხედრო ვარჯიშობას“.

ბიზანტიელები აღნიშნავენ...

გამოჩენილი ბიზანტიელი ფილოსოფოსი და რიტორი IV ს-ისა თემისტეოსი ასე მიმართავდა თანამემამულე პროვინციულ ჭაბუკს: „მეც, ჩემო კარგო ახალგაზრდავ, რიტორიკის ნაყოფნი მოვწყვიტე... პონტოს ბოლოში, ფაზისის (ამჟ. ფოთი) მახლობლად... ასეთი... ადგილი... სიბრძნემ და სათნოებამ გახადეს ელინური და აქციეს მეუზების ტაძრად... იქ ჩავედი მე არა საკუთარი მისწრაფებითა და გადაწყვეტილებით, არამედ მე გამგზავნა იქ ისეთმა კეთილმოსურნე კაცმა, როგორიც შეიძლება იყოს მამა, და ისეთმა მართებულად მოაზროვნემ, როგორიც შეიძლება იყოს ფილოსოფოსი... მან თვითონაც თავისი განთქმული ფილოსოფია სწორედ იქ შეიძინა... მე კი ფილოსოფიის საიდუმლოებას ბავშვობიდანვე ვარ ზიარებული“. თემისტეოსის

მამა – ევგენიოსი ფილოსოფიის განთქმული მასწავლებელი იყო კონსტანტინოპოლში.

VI ს-ის ბიზანტიელი ისტორიკოსი პროკოპი კესარიელი აღწერს ძველი კოლხეთის, მისი დროის ლაზიკის (ამჟ. იმერეთის) ცენტრალურ რაიონს: „მოხირისი ერთი დღის სავალ გზაზეა არქეოპოლისის (ამჟ. ნოქალაქევი) დაშორებული და შეიცავს მრავალს მგიდროდ დასახლებულ სოფელს. კოლხიდის მიწა-წყალზეც ის საუკეთესო მხარეს წარმოადგენს: ღვინოც კარგი მოდის და სხვა ნაყოფნიც იქ კარგად ხარობენ, თუმცა ლაზიკის სხვა ადგილებზე არ შეიძლება იგივე ითქვას. ამ მხარეს ჩამოუდის ერთი მდინარე, სახელად რეონი; მის სანაპიროებთან ძველადვე კოლხებს აუგიათ ციხე... ამჟამად მას ლაზები ქუთათისს ეძახიან... ამბობენ, ძველს დროში ამ ადგილას ქალაქი იყო და კვიტაიონი ეწოდებოდაო; აქაური იყო აიეტი (არგონავტთა თქმულების მიხედვით, კოლხეთის მეფე), რის გამოც პოეტები მას კვიტაიელს ეძახდნენ“.

იგივე ავტორი სამხრეთ საქართველოს შესახებ აღნიშნავდა: „მესხეთის მთები არც მწირია და არც ნაყოფიერებას მოკლებული, არამედ სავსეა ყოველგვარი სიკეთით. რადგან მესხებიც მარჯვე მიწისმუშები არიან და იქ ვენახებიც არის“.

550 წ. ბიზანტია-ირანის ომის დროს ლაზები ბიზანტიელთა მხარეს იბრძოდნენ, პროკოპი კესარიელის ცნობით: „ლაზები ვერ თვლიდნენ შესაძლებლად რომაელებთან ერთად დარაზმულიყვნენ. ისინი აყენებდნენ დებულებას, რომ რომაელები ბრძოლაში წასვლით არც სამშობლოსათვის იგდებდნენ თავს საფრთხეში, არც ნათესავებისათვის, მათ კი საფრთხე მოელოდათ შეილებისთვის, ცოლებისათვის და სამშობლო ქვეყნისთვის. ასე რომ, იმათ თავიანთი ცოლებისა უნდა შერცხვით, თუ მოწინააღმდეგეებისაგან დამარცხებული იქნებიან. ამიტომ ისინი აუცილებლად თვლიდნენ, მოეპოვათ ვაჟკაცობა... იმათ ძალიან უნდოდათ, რომ პირველი სძგერებოდნენ მარტონი მტერს, რათა მათთვის ხელი არ შეეშალათ რომაელებს, რომელნიც მათსავით არ იყვნენ აღფრთოვანებულნი სახიფათო ბრძოლაში... გუბაზს (ლაზების მეფეს) ძალიან გაუხარდა, მოუხ-

მო მათ... და ასე მიმართა: ... „თქვენ კარგად იცით, რომ წინ აღდგომიერ უდგება სპარსელების ანგარებას, როდესაც მათ ეს შეუძლიათ; თუ ისინი ამ ომში გაიმარჯვებენ, არცთუ მხოლოდ დაგვიმორჩილებენ ან ხარკს დაგვადებენ, ან სხვა რამესაც დაისაკუთრებენ... დაე, ნუ აღიგვება სახელი ღაზთა. ძნელი არ არის, ვაჟკაცებო, მიდთა წინააღმდეგ ბრძოლა ჩვენთვის, რომელთაც ხშირად გაგვიმარჯვნია მათზე ხელმართულ ბრძოლაში. მინეველისათვის არ არსებობს არავითარი სიძნელე, ვინაიდან საქმის სიღუხჭირე წინდაწინვე ქრება მეცადინეობისა და გამოცდილების წყალობით... ერთხელ დამორჩილებული სიამაყე, ჩვეულებრივ, ვედარ აღორძინდება. მაშ, იქონიეთ ეს მხედველობაში და შეებრძოლეთ მოწინააღმდეგეს, აღვსილნი კეთილი იმედებით“. ღაზთა და ბიზანტიელთა ღაშქარმა ამ ბრძოლაში გაიმარჯვა.

VI ს-ის II ნახევრის ბიზანტიელი ისტორიკოსი აგათია სქოლასტიკოსი ამბობდა: „ძლიერსა და მამაც ტომს წარმოადგენდნენ ღაზები და სხვა ძლიერ ტომებსაც მბრძანებლობდნენ; ამავობდნენ კოლხთა ძველი სახელით და სომაზე მეტად ქედმაღლობენ, შესაძლებელია არცთუ ისე უსაფუძვლოდ... იმ ტომებს შორის, რომლებიც სხვა სახელმწიფოს ექვემდებარებიან, მე არ მეგულება არც ერთი სხვა ესოდენ სახელგანთქმული და მორცხული, როგორც თავისი სიმდიდრის სიუხვით, ისე ქვეშევრდომთა სიმძლავრით, როგორც მიწა-წყლის სიჭარბით, და მოსაველიანობით. ისე ხასიათის სიღამაზითა და სიცქეიტით“.

VI ს-ის II ნახევრის ბიზანტიელი ისტორიკოსი მენანდრე პროტიქტორი წერდა: სპარსეთის მეფეს „იმედი ჰქონდა, რომ ომის დამთავრების შემდეგ ის სათანადოდ მოაწყობდა პერსარმენიისა და იბერიის საქმეებს. ეს მიწები ხომ მეტად ნაყოფიერი იყო და დიდ გადასახადებს იძლეოდა. ამის გამო სპარსელთა მეფე თანახმა იყო შეეწყვიტა ომი“.

VII ს-ში პერაკლე კეისრის მოკავშირე ხაზარებმა თბილისი აიღეს და გაძარცვეს. მტრის მიერ აქ მოპოვებულ სიმდიდრეზე სომეხი ისტორიკოსი მოვსეს კალანკატვაცი წერს: „მაშინ ხელთ იგდეს ყუთები განძით სავსე,

მოელს სიმრავლეს ჯარისას ზურგიით მიჰქონდა ისინი და თავიანთი მბრძანებლის წინაშე ახვავებდა ერთმანეთს. იმდენ ხანს მიჰქონდათ ისინი მის წინაშე, რომ ყურებაც კი მოსწყინდა ოქროსა და ვერცხლის ფულების ურიცხვი სიმრავლისა. ხოლო ვინ მოსთვლის მარგალიტის ქვებით მოოჭვილ საეკლესიო სამკაულსა და ჭურჭელს“. მათვე გაუტანიათ „ჭიკები და სასმისები ვერცხლისა ოქროს ქანდაკებით მოჭედნი, რომელნიც ნადავლად წამოუღიათ თბილისიდან“.

არაბები წერდნენ

X ს-ის არაბი გეოგრაფოსი ისთაჰრი თბილისის შესახებ ამბობდა, რომ ის „სიმდიდრით საცხე ადგილია, მრავალ ხილიან-ნათესებიანი. მრავალგვარი საქონელი და თაფლი მტკვრით მიაქვთ აქედან. აქვს თბილი წყლები, მსგავსად ტიბერიისა, უცეცხლოდ ცხელი. მოელს არანში (ამიერკავკასიის აღმ. ნაწილი) ბარდავზე, დარუბანდზე და ტფილისზე უფრო დიდი ქალაქი არ არსებობს“.

იმავე საუკუნის მეორე არაბი ავტორი, რომელმაც თბილისი იხაზულა, არის იბნ ჰაუკალი. აი, მისი აღწერილობა: „ტფილისი სიდიდით ბაბ-ულ-აბგაბზე (ამჟ. დარუბანდი) ნაკლებია. მას გარს შემოვლებული აქვს ორმაგი თიხის კედელი სამი კართი; ეს არის ნაყოფიერი, გამაგრებული, სურსათ-სანოვაგით მდიდარი, ფასების თვალსაზრისით იაფი ქალაქი. თავისი კეთილდღეობით იგი აღემატება სხვა მდიდარ სახელმწიფოებსა და ნაყოფიერ ქვეყნებს. ერთმა კაცმა, რომელსაც იქ თაფლი უყიდა, მიამბო, რომ მან ერთ ღირჰმად ოცი ლიტრა შეიძინა. ეს ქალაქი წარმოადგენს მნიშვნელოვან სასაზღვრო ოლქს, რომელსაც ყოველი მხრიდან უამრავი მტერი ეხვევა. იქ არის ისეთივე აბანოები, როგორც ტივერიადაში. მათი წყალი უცეცხლოდ დუღს. ქალაქი მდებარეობს მდინარე მტკვარზე. ტფილისში მცურავი წისქვილებია, რომლებიც ფქვავენ ხორბალსა და პურის მარცვალს, როგორც მოსულში... ტფილისის მცხოვრებლებს შორის უცხოელი უშიშრად გრძნობს თავს და

მათი გულუხვობით სარგებლობს. ისინი მეგობრულად არიან განწყობილნი მათ მიმართ, ვინც მათთან შემთხვევით მოხედება და ვისაც რაიმე, თუნდაც მცირე, გულისხმიერება ან ცოდნა აქვს მეცნიერებისა. ისინი დიდ ყურადღებას აქცევენ მეცნიერებას გადმოცემების შესახებ და პატივს სცემენ მათ, ვინც ამ მეცნიერებითაა გატაცებული“.

სომეხი ისტორიკოსები მოგვითხრობენ

XII ს-ში საქართველო ამიერკავკასიის უმღიერესი ქვეყანა გახდა. მეფე დავით აღმაშენებელი ქვეყნის წარმატებათა სიმბოლო იყო.

XIII ს-ის სომეხი ისტორიკოსი ვარდან არეველცი წერდა: „დავითმა გააფართოვა საქართველოს საზღვრები, შემოიერთა უხტიქი (ამჟ. ოღთისი, თურქეთში) და მისი მოსაზღვრე რაიონები – გაგი, ტარუნაკანი, ტაუში, კაიანი, კაიწონი, ღორე, ტაშირი, მაჰკანაბერდი, დაიმორჩილა მთელი სომხეთის სამეფოები... კავკასიის მთა, სვანეთის სამეფო, მრატული, კლარჯეთი, დვალეთი, პერეთი კასპიის ზღვამდე, პაბანდამდე და ქალაქ შაპურანამდე... ქართველებიდან შეარჩია 40 ახალგაზრდა, გაგზავნა საბერძნეთში ენების შესასწავლად და თარგმანების შესასრულებლად, რაც მათ შეასრულეს. სამი მათგანი საუკეთესო და აზრიანი აღმოჩნდა, იქმნა ერის მშვენებად“...

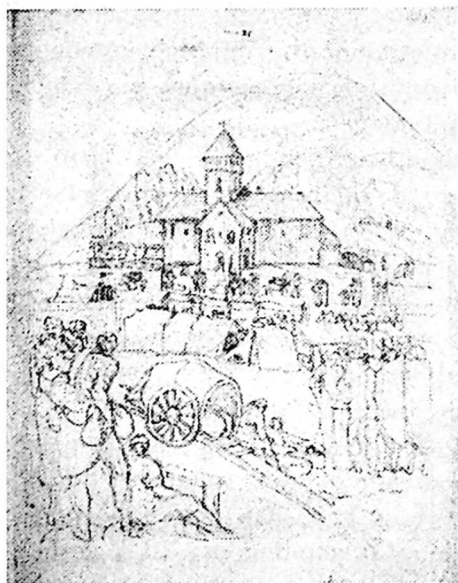
XII ს-ის სომეხი ისტორიკოსი – მათეოს ურჰაეცი აღნიშნავდა: „... მეფე დავითი იყო მამაცი და ძლიერი სპარსეთის წინააღმდეგ მიმართულ ომებში. მან მრავალჯერ სძლია უცხოთა ჯარებს და დაამხო მთელი მათი ძლიერება. მრავალი და სახელოვანი მხარენი აიღო სპარსთაგან მახვილითა და ძალით... იყო მეფე დავითი წმინდა და სათნო, ყოველად შემკული ღვთისმოსაობით და კეთილი სამართლიანობით. ის აღმოჩნდა მიმღები და მოყვარული სომეხთა ტომისა. მის გარშემო შეიკრიბა სომეხთა გადარჩენილი ლაშქარი... დიდის სიხარულით და აღფრთოვანებით ექცეოდა მას მთელი სომეხი ხალხი... მან გაათავისუფლა მონობისაგან სატახტო ქალაქი ანი, რომელიც 10 წელს იმ-

ყოფებოდა ტყვეობაში, აგრეთვე საკვირველი და დიდებული ეკლესია ანისა – წმინდა კათოლიკე, რომელიც მიზგითად ექციათ. შეკრიბა სომეხთა ქვეყნის ეპისკოპოსნი, მღვდელნი და მოწესენი და აკურთხა წმინდა კათოლიკე დიდის ზემით“.

მაჰმადიან მწერალთა თხზულებები...

ირანელი პოეტი ხაკანი 1172 წ. დაწერილ ერთ-ერთ თავის ხოტბაში ამბობდა: „საქართველოს კარები ღიაა ჩემთვის, მე გავემგზავრები ნაჭარმაგევს და მუხრანს (ადგილებია ქართლში, სადაც სამეფო სადგომები იყო), ბაგრატიონთა შორის მე ვიპოვნე თავშესაფარს...“

ხაკანის მოწაფე ფელეკი შირვანი საქართველოს მეფე დემეტრე I-ზე წერდა, რომ „63 წლის განმავლობაში ის თავისი ნიჭით, ცოდნით და ვაჟკაცობით, ყოველდღე ახალ წესრიგს ამყარებდა ამქვეყნად და დროებას შიკრიკის დარად, მუდმივად მოჰქონდა მასთან ცნობები დაპყრობებსა და გამარჯვებების შესახებ“.

XIII ს-ის სპარსული ანონიმური გეოგრაფიული თხზულების „სამყაროს საკვირველებათა“ ერთი ცნობა მაშინდელ თბილისს ასე აღწერს: „თბილისი დიდი გამაგრებული ქალაქია. მნელად მისავალ ხეობაში მდებარეობს. მდინარეზე, ქალაქს შუაზე რომ ჩაუდის, დიდი ერთმალისანი ხიდია გადებული. ხიდთან ბევრი სავაჭროა მოწყობილი. ქალაქის პირდაპირ კეთილმოწყობილი ციხეა. მეფეთა სასახლეები ციხეშია აგებული. ციხეს ბევრი გოდოლი

აქვს დატანებული. წყალი ციხეს ძალიან ახლოს ჩაუდის... თბილისი... მუსლიმებს ეჭირათ, ახლა კი უკვე დაახლოებით ას ათი წელია, რაც ქართველები ფლობენ... თბილისში ბევრი წიხქილი აუგიათ და წყალზე უყენიათ ჯაჭვებით დამაგრებული... და სიკეთით აღსავსე ბევრი ბაღია. ქალაქში სამოცდახუთი აბანოა. ყოველი მათგანის წყალი უცეცხლოდ ცხელი შეუქმნია მაღალ ღმერთს. იქ აბანოს საფასურს არ იხდიან. იქაურ ქალებს ქუდები ხურავთ, დუქნებთან სხედან და სახეს არ იფარავენ, გარდა მუსლიმებისა.

იქაური საქონელია უნაგირები, სპილოს ძელით გაწყობილი ღაგმები, კაპარჭინები და ხილიფები; თაფლი, შეკაზმული ტკბილეული, ცვილი, ბევრი ბროწეული; თახვი, წყლის ძაღლი; მონა ვაჟები და ქალები; მინა, ფიალები და კარგი ბროლის ნაწარმი“.

1226 წ. თბილისი აიღო და ააოხრა ხორეხ შაჰმა ჯალალ ად-დინმა. მისი ცხოვრების არაბი აღმწერი ან-ნასაი მოგვითხრობს თბილისის შესახებ: „სულთანმა მიიღო ყველაფერი, რაც ქალაქში საუკუნეთა განმავლობაში გროვდებოდა. ყველაფერ ამას ვერ გადათვლიდა ყველაზე მცოდნე, დახელოვნებული ადამიანის თითებიც კი, ხოლო ნუსხები ვერ დაიტევდნენ მათ ჩამონათვალს“.

XIV ს-ის არაბი ავტორი აღ-უმარი საქართველოს შესახებ აღნიშნავდა: „ქართველთა ქვეყნის დედაქალაქია თბილისი... იგი დიდი ქვეყანაა და სახელგანთქმული სახელმწიფოა... მას ჰყავს მეფე და მეფობა იქ მუდმივია... ქართველების მიწა-წყალი ერცულია, მის სანახებში ბინადარი მოსახლეობაა და არიან მომთაბარენიც, რომლებიც გადადიან ერთი ადგილიდან მეორეზე... რაც შეეხება ქართველთა ლაშქარს, იგი მტკიცედ დგას ჯერის სარწმუნოებაზე და გულადი და მამაცი ხალხია... ისინი პულაგუიანთა ლაშქრის ძალას და სიმდიდრეს წარმოადგენენ“.

საქართველოში თემურლენგის შემოსევების გამო, XIV ს-ის ბოლოს, მისი ისტორიკოსი მოინ ად-დინ ნათან-ზი წერდა, რომ საქართველოს მეფე „გამუსლიმანების შიშით შეუპოვარ წინააღმდეგობას ეწეოდა და ამ სიჯიუტეს ათეული ათასობით ქართველის სიცოცხლე შეეწირა“-ო.

კათოლიკე დიპლომატები და მოგზაურები

XIV-XV ს-თა მიჯნის ესპანელი დიპლომატი რუი გონსალეს დე კლავიხო თავის დღიურში აღნიშნავდა: „ქართველები კარგი აგებულებისა და ღამაში სახის ხალხია. მათი რელიგია ბერძნულია, ენა კი – განსაკუთრებული“.

V ს-ის იტალიელი მოგზაური კატერინო ძენო აღნიშნავდა, რომ ირანის შაჰი ისმაილი სამხედრო მოქმედებისას „ხედავდა... თავისი ძალების სისუსტეს და... დახმარება სთხოვა იმ ქვეყნის მეზობელ ზოგიერთ ქართველ ქრისტიან მბრძანებელს... ისინი ძალიან მებრძოლნი არიან. ქართველები ისინი არიან, ვინც უძველესი დროიდან იბერებად იწოდებიან და იქიდანვე ქრისტიანები არიან, ისევე როგორც ამჟამად, გამუდმებით ებრძვიან თურქებს ტრაპიზონის საზღვარზე“.

იმავე საუკუნის მეორე იტალიელი მოგზაური ჯოსაფატ ბარბარო საქართველოსა და ქართველების შესახებ წერდა: „ამ ქვეყნის მეფეს ბაგრატი ჰქვია. მას აქვს ქვეყანა მშვენიერი და მდიდარი პურით, ღვინით ხორციით, შერიით და სხვა მრავალი ნაყოფით. ვაზს უმეტესად ხეზე უშეებენ, როგორც ტრაპიზონში. ხალხი ღამაში და ახოვანია, მაგრამ უცნაური ზნე-ჩვეულებანი აქვთ. თმას იკრეჭენ, ან იპარსავენ ისე, რომ ირგვლივ იტოვებენ მცირეოდენ თმას... ატარებენ ულვაშებს, რომლის ბეწვებს წვერზე დაბლა იზრდიან... თავზე ატარებენ სხვადასხვა ფერის ქულებს, რომელთაც წვერში ჯილა აქვთ. ტანთ აცვიათ ძალიან გრძელი, მაგრამ ვიწრო და საჯდომამდე გახსნილი ქუროუკი, იმიტომ რომ სხვანაირად ვერ შეძლებენ ცხენზე ჯდომას. ამის გამო მე მათ ვერ გავიციხავე, რადგან მინახავს, რომ ფრანგები ახლაც ხმარობენ მსგავს ქუროუკებს... ამ მხარეში მაღალი მთები და ბევრი ტყეებია. არის ქალაქი თბილისი, რომლის წინ მიედინება მდინარე... ეს კარგი ქალაქია, მაგრამ ნაკლებადაა დასახლებული“.

ისკანდერ მუნშის ცნობები

XVI-XVII ს-ების ყიზილბაში ისტორიკოსი, სეფიანთა კარზე მოღვაწე ისკანდერ მუნში, ქართველთა მეფე ლუარსაბ I-ზე (1527-56) წერდა: „საქართველოს მეფეთა შორის ლუარსაბი გამოირჩეოდა თავისი მამაცობით და გულადობით. ამიტომ ის მუდამ იწენდა ურჩობას და ამაყობას და თავს არ სდებდა მორჩილებისა და მოხარკეობის უდელში. თუმცა ცდილობდა... შაჰი მის განადგურებას, რამდენჯერმე გაილაშქრა კიდევ საქართველოზე... მაგრამ რადგანაც ჯერ არ შესრულებულიყო ლუარსაბის სიცოცხლის ზომა, ის ხელთ ვერ ჩაიგდეს“. 1556 წ. ქართველებმა ყიზილბაშები დაამარცხეს, „ქართველები დაედევნენ დაზიებს. ყიზილბაშებიდან რეაასამდე კაცი დაიღუპა მოწამებრივი სიკეთილით.

ლუარსაბი სახარების მკითხველი მღვდლების ჯგუფით ერთ ბორცვზე იდგა. მოჰამედ-სულთან მირჩინი დაზიების მცირე რიცხვით მას შეეწეხა. ძალაუნებურად წაეკიდნენ ამ ჯგუფს და ბრძოლა იწყეს. ლუარსაბმა „გამბედაობისა და მამაცობის ცხენი გააბრწყინა“ და მოჰამედ ჩინის ეძგერა. ღვთის განგებით ცხენი წაექცა და ლუარსაბი ცხენიდან გადმოყარდა. ჩინის ერთ-ერთმა დაზიმ... რამდენიმე მომაკვდინებელი ჭრილობა მიაყენა მას... ქართველებმა ხსენებული... რამდენიმე სხვა დაზისთან ერთად მოკლეს“...

იგივე ისტორიკოსი შაჰის კარზე, ირანში მოხვედრილ ქართველზე მოგვითხრობს: „სიოაშ-ბეგ ქართველი სამოთხეში განსვენებული შაჰის ღოღამი იყო. მისმა უდიდებულესობამ მისი ნიჭი შენიშნა და მხატვრობის შესასწავლად მიაბარა. ოსტატ აღი მოსავერის მოწაფე იყო. როდესაც ის რამდენადმე დახელოვნდა ამ მეცნიერებაში, მისი ყალმის მოხდენილობამ მიიპყრო უკეთილშობილესი შაჰის ყურადღება... მასზე ითქმოდა ყურანის სიტყვები: „საუკეთესოდ გამოეხატე თქვენი სახე“. მან დიდ წარმატებას მიაღწია, ფრიად ნაზი ყალამი ჰქონდა. დეტალების დიდი ოსტატი და შეუდარებელი მხატვარი იყო. კონტურულ ხატვაში, მთების გამოხატვისა და თმის დახატვაში მას ვერც ერთი ოსტატი ვერ შეედრებოდა. ჯგუფის („მეჯლისის“) ხატვა

მისი უნაკლო იყო. ისმაილ-მირზას დროს ის წიგნთსაცავის გამგე გახდა“...

ისქანდირ მუნში კახეთის მეფე ალექსანდრეს ასე ახასიათებდა: „ალექსანდრე-ხანი თავისი სწორი მსჯელობით, გამჭვრიახობით უგამოწინებულებსი ადამიანი იყო ახალგაზრდათა და მოხუცთა შორის და ეშმაკობისა და მოხერხების მხრივ ბებერი მგელი იყო“.

აგტორი აღწერს უფლისწულის ტახტზე ასვლის ცერემონიას: „ქართველების წესი და კანონი ისეთია, რომ, როცა ამ დინასტიის რომელიმე უფლისწული თავისი სამკეიფრო სამეფოს ტახტზე ადის, ერთ-ერთი მათი ბერი, რომელიც ქრისტიანების კანონის მიხედვით, ამ ხალხის მოძღვარია, ქართველების წარჩინებულ და მხცოვან პირებთან ერთად ოქროქსოვილ ხალიჩას გაშლის, მას ამ ხალიჩაზე დასვავენ თითოეული მათგანი ხელში აილებს ოქროსა და ვერცხლის ფულით საესე თაბახს და როცა მეფის-წული ფეხს შედგამს ხალიჩაზე, ისინი თავზე დააფრქვევენ თაბახით ოქროს, მის წინაშე მუხლს მოიდრეკენ და მოაწოდებენ თასს“.

ისქანდირ მუნში თბილისის ციხეზე წერს: „თბილისის ციხე მდებარეობს ერთი მაღალი მთის კალთაზე. ერთ მხარეზე, სადაც ნარინ-ყალა არის, პლეადის ეარსკელავენამდე აქვს თავი აღმართული... ქალაქისა და ციხის ნაკრძალ ზოლში, სადაც (მტკვრის) წყალი ჩაივლის, კლდოვანი ნაპირი ამაღლებულია და მის პირდაპირ მაღალი მთაა აღმართული, ძალიან მაგარი ხიდია გადებული, თბილისიდან საქართველოს ვილაიეთში ამ ხიდით დაიარებიან. ასეთი დიდი მდინარე, რომელიც მთელს მსოფლიოში ცნობილ მდინარეთა რიცხვს ეკუთვნის, ამ ხიდის ქვეშ გადის. ქალაქი თბილისი ამ ხიდის დასავლეთ მხარეზე მდებარეობს. მრავალი წყარო და ურიცხვი ნაკადული გამოდის ამ მთიდან და მათგან დაახლოებით სამოცდაათი-ოთხმოცი წყარო ცხელია. ძველ დროში ყოველი ხელმწიფე, მუსლიმანი თუ ურჯულო ქართველი, ამ ცხელ წყლებზე გუმბათებს აგებდა და ბანაობდა იქ. ამ ქალაქის ხალხის აბანოებს მხოლოდ ცხელი წყლის აბანოები წარმოადგენდნენ. რამდენიმე აბანო ციხის შიგნითაა, უმრავლესობა მის გარეთ

არის. დღეს არსებობს დაახლოებით ოცდაათი-ორმოცი აბანო, ზოგი მოქმედია და ზოგიც შეიძლება ამუშავებულ იქნეს. ციხის კოშკები ისეთი მაღალია, რომ ცის სფეროს უთანასწორდებიან. ქვეყნის ვერც ერთი სახელმწიფოსათვის ვერ წარმოიდგინება ამ ციხის დაპყრობა, რადგან სამი მხრიდან მას ცამდე აღმართული მაღალი მთები აკრავს, ერთ მხარეს მდინარე მტკვრის წყალი ჩამოუდის და ამიტომ ისეთი ადგილი, რომ იქ ჯარი დადგეს ციხის ასაღებად... არ არის... იმ ქალაქის მცხოვრებთა უმრავლესობა... ქრისტიანებია, ცოტაოდენი მუსლიმანებიც არიან. ქრისტიანების ეკლესიები და სალოცაეები, უმთავრესად ძველები, ამ ქალაქში და მის სანახებში ბევრია“.

იგივე ავტორი ქართველებსა და მის მეფე ლუარსაბ II-ზე (1606-14) წერს: „სხენებული ლუარსაბი კარგი შესახედავი, მშვენიერი სახის მოხდენილი ყმაწვილი იყო. ჩვიდმეტი წლისა იყო. შაჰს რომ ეახლა. ჭეშმარიტად, ქართველ ბატონიშვილთა უმრავლესობა, ის კი არა, იმ ქვეყნის მთელი ხალხი, მამაკაცები და ქალები, ჰავის სინაზის გამო, ნატიფ დაწითა და ლოყათა სიტურფით და სინარნართ, ნაკეთებისა და ხალების შემკულობით, სხვა ადგილებისა და ქვეყნების ხალხებს სჯობია. ყველანი ჰურიას მსგავსნი და იოსებ მშვენიერის დაწთა მქონენი არიან, მოსეს შუქმფენი ხელის სხივები გამოკრთის მათი სახიდან და ქრისტიანული სასწაული ცხადად ჩანს მათი ენატებილობიდან და საამო ქცევიდან. თუმცა იმ ქვეყანაში ქრისტიანობაა გავრცელებული და ეს ხალხი მოკლებულია ჭეშმარიტ სარწმუნოებას, მაგრამ თავისი სიღამაზით, ჰავის სიკეთით და ადგილის უმწიკელობით და აყვავებულობით მას ყველა სხვა ქვეყანასთან შედარებით, უპირატესობა შეიძლება მიენიჭოს. ვინც ნახა ის მხარე, მათი მოწმობანი აღასტურებენ ამ ქვეყნის სიმშვენიერეს“.

შაჰ-აბასის 1614-17 წლების შემოსევათა შედეგად კახეთი ისე აოხრდა, რომ ისქანდერ მუნშის სიტყვით, „ქართველი მოსახლეობიდან იმ მხარეში აღარავინ დარჩა... მოსახლეობის სუნიც კი არსად იყო დარჩენილი... ისეთი ქვეყანა, რომელიც ყოველწლივ ურიცხვ სარგებლობას და შე-

მოსაველს იძლეოდა, დაინგრა და მიწასთან იქნა გასწორებული“.

შაჰ-ჰუსეინ სისტანი

XVII ს-ის I ოცეულში სპარსელი ისტორიკოსი მაღიქ შაჰ-ჰუსეინ სისტანი, შაჰ-აბასის ამაღლასთან კახეთში იმყოფებოდა. ამ ქვეყნის აოხრებამდე მას უნახავს, რომ „მთათა ფერდობებიდან მდინარე ალაზნამდე ყველგან სოფლები იყო გადაჭიმული, ნათესი ყანებში, ქალაქები, მაღალი და დიდებული ნაგებობანი, ტაძრები და ეკლესიები“ ყოფილა. „ქიზიყისა და ალავერდის მიდამოები, ასევე ალაზნის მარცხენა სანაპირო ზაგემის საზღვრამდე სულ დასახლებული და კეთილმოწყობილი იყო. სამი თვის მანძილზე შაჰი მგზავრობდა კახეთის ადგილებში და ნადირობდა. მის კარზე ყოველდღე იმყოფებოდა ადგილობრივი დიდკაცობა ულამაზესი ყმაწვილებით, მშვენიერი ქალწულებით, დარბაისელი მანდილოსნებით, რომელთაც მიმზიდველი გარეგნობა და სასიამოვნო ქცევა ჰქონდათ.

შემდეგ მივედით ალავერდში, რომელიც საუკეთესო ადგილია საქართველოში სასიამოვნო და რბილი კლიმატით, იქ არის მათი უდიდესი ტაძარი... ადგილობრივი, ხალხური ჩვეულების მიხედვით, გაიმართა დღესასწაული, რომლის აღწერა შეუძლებელია“.

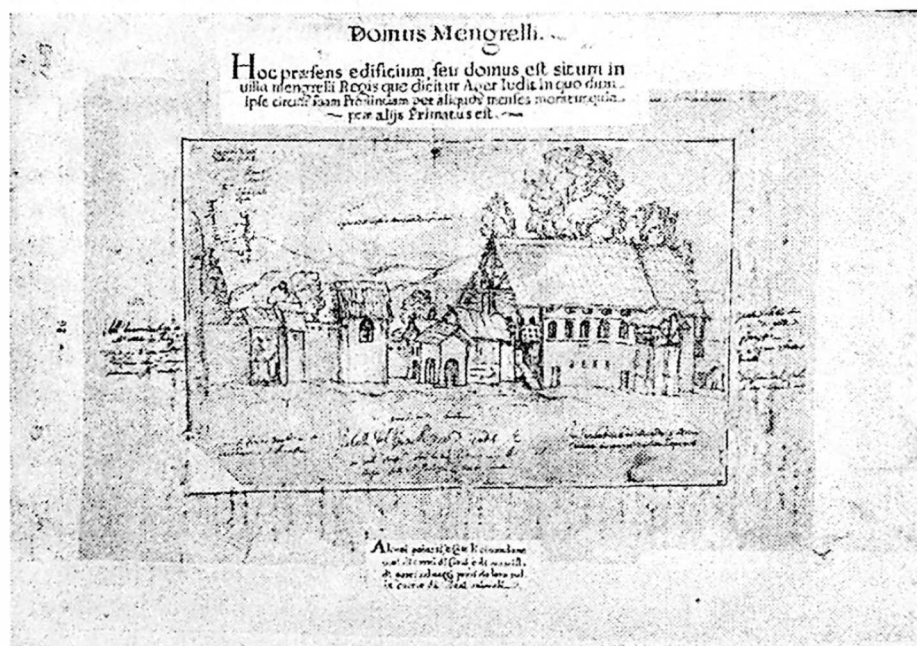
რუსებიც წერდნენ ჩვენზე

1634 წ. იერუსალიმს მომავალმა რუსმა ვაჭარმა — ვასილ გაგარამ საქართველოზე გაიარა. თბილისისა და მცხეთის შესახებ იგი წერს: „თბილისში ოთხი ციხესიმაგრეა, ხოლო ორად არის გაყოფილი (იქით-აქეთ). მათ შორის მდინარე გადის, იგი არ იყინება ზამთარში... მას მტკვარი ეწოდება. ის მიმდინარეობს კლდოვან მთაში. იმ ციხეთაგან, რომელიც მდ. მტკვრის მეორე მხარეზეა, ერთი

ციხე... ძალიან მაღალსა და კლდოვან მთაზეა. ამ ციხეების აღება გვირაბების გამოთხრით არ შეიძლება. ამ ციხის გარშემო თხრილია გარშემოვლებული, მაგრამ იგი ხელით ნაკეთები არ არის, ამ მთის კლდე არის თავისთავად გაჭრილი. მისი სიღრმე 7 საუკუნი იქნება და მასში წყალი ცხელი ჭებიდან (წყაროებიდან) მოდის. ღვთის განგებით, ეს ცხელი ჭები (წყაროები) 60-ზე მეტი იქნება. ამ წყაროებზე ძალიან ლამაზი პალატებია აგებული. აქ ამ პალატებში, ცხელ ჭებში, აბანოს მაგივრად ბანაობენ ქრისტიანები და მაჰმადიანები, ხოლო ტანს იხეხენ ქისებით და არა ცოცხებით, ცოცხებით არც იციან. აქვე ახლოს, ამ ციხეებთან მდინარე მტკვრის დინების მიმართულებით, გვირაბია მიწის ქვეშ გაკეთებული... ამავე მდინარე მტკვრის აყოლებით, ზემოთ, თბილისის მახლობლად, 12 სტადიონის მანძილზე, მონასტერი დგას, აქ მიტროპოლიტი და არქიეპისკოპოსი ცხოვრობს, ტაძარი აქ სასწაულებრივად არის აგებული ფიქალი ქვით, სხვადასხვა ფერის ფიქალით; არსად ასეთი, ღვთის მოწყალებით, საოცარი ნაგებობა არ მინახავს. ამ მონასტრის პირდაპირ, მდინარე მტკვრის მეორე მხარეს, ძალიან მაღალი მთა არის. ამ მთაზე ძველი მეფეების ტაძარია აგებული, რომელსაც მახსოვარი არ ჰყავს... საქართველოს ქვეყანა მდიდარია ხორბლით, ჭეაყით, თაფლით და ყურძნით“.

1650-52 წწ. იმერეთის სამეფოში მოეწყო ელჩობა რუსი ალექსი იევლევისა... ქუთაისამდე მან რაჭაზე გამოიარა და აღწერა ნიკორწმინდის ტაძარი: „16 ივნისს... ალექსანდრე მეფის ციხე-ქალაქში, რაჭაში მივედით, რომელიც საქართველოს მეფეს თეიმურაზს აქვს ბოძებული სარჩოდ. აქ წმ. ნიკოლოზ სასწაულმოქმედის სახელობის ქვის დიდი საყდარია, საოცარი ნახელავია. გარედან საყდარი მოჩუქურთმებულია და ქვაზე ამოჭრილია საუფლო დღესასწაულები, წინასწარმეტყველნი, მოციქულები და მოწამენი. შიგნით საყდრის კედლები მოხატულია. ადგილობრივი, ქართული ხელობის ხატები ოქროთია მოჭედილი, სახელდობრ შარავანდედი და სამოსელი. სახატეებიც ვერცხლითაა მოჭედილი და ალაგ-ალაგ დღესასწაულები და წმინდანებია ამოტვიფრული, შარავანდედები ოქროსაგანაა გა-

კეთებული და შემკულია მინანქრით და მარგალიტებით. ხოლო საეკლესიო ჭურჭლები, ბარძიფეშხუმი და ტრაპეზის ჯვარი ოქროსაგან არის ნაკეთები. სახარებაც ოქროთია მოჭედილი. საყდრის გარშემო ქვის ზღუდეა, რომელსაც ორი ალაყაფის კარი აქვს... ამ საყდარში მეფის მახლობელი ნათესავები არიან დამარხული, კუბოები საყდრის კედელშია ჩატანებული და ზედ ხავერდი და ოქროს ვარაყიანი ატლასია ფარდასავით ჩამოფარებული... სოფლებში საყდრები, კოშკებიცა და პალატებიც ქვისაა, თავდასხმების დროისათვის გათვალისწინებული“...

ქუთაისსა და მის მიდამოებს ავტორი ნანახის თანმიმდევრობით აღწერს: ქუთაისის ქვემო ციხე „რიონზეა გადამდგარი, მთების ძირას, ვაკე ადგილზე. ციხე-გალავანში ქვის საყდარია წმ. მოწამის გიორგის სახელობისა. ციხის გალავანზე ორი კოშკია აღმართული: ერთი კარიბჭეზეა, რომელზედაც ერთი მცირე ზარბაზანი დგას. მეორე კოშკს 15 საუენი ექნება სიმაღლე, ამაზე სამი ისეთივე მცირევა-

ლიბიანი 'ზარბა'სანი დგას. ამ ციხე-გალაყანში სეფე-დარბაზი ბოძებზე დგას, ბოძები კი მდინარე რიონშია ჩაშენებული. დარბაზში კედლის მხატვრობაა, წინანდელი მეფეების ბრძოლებია გამოსატყული. დარბაზი სიგრძით რვა საუენია, სიგანით – ხუთი... ამ დარბაზის მახლობლად ქვის დაბალი ერთსართულიანი ჩარდახია, სიგრძით ოცი საუენი, სიგანით რვა საუენი, ფანჯრები დიდი და ხშირი აქვს... მეორე მხარეს მდინარე რიონთან, დიდი სეფე-დარბაზია ქვედა სართულზე დადგმული, სიგრძით თერამეტი საუენი, განი შვიდი საუენი. სიმაღლით რვა საუენი. ზედა ბინები ჩუქურთმიანი სარკმლებით არის გაკეთებული და ნათელია... ამ სეფე-დარბაზის უკან, ციხის გაღაენის კედლის მიღმა, ალექსანდრე მეფის ბაღია, ბაღში ყოველგვარი ხეხილია გაშენებული...

გელათის ციხე ქვისაა და მთის შუა წელზე დგას. ამ მთის ქვემოთ მდინარე გადის. მისი სახელია წყალწითელა, ციხე-გალაყიდან ნახევარი ვერსის სიშორეზე. ციხე-გალაყანს ორი ალაყაფის კარი აქვს, ამ კარებზე კოშკებია აგებული. ერთ ალაყაფის კარს რკინის დიდი საკეტები აქვს, ამაზე წარწერაა ამოჭრილი. ზაქარია მიტროპოლიტმა გვითხრა, რომ ის კარი ყიზილბაშთა ქვეყნიდან არის მოტანილი, დარუბანდის ციხესიმაგრეიდანო, იმ დროს, როცა დავით... მეფემ ყიზილბაშთა ქვეყანა დალაშქრა. თვით ციხე-გალაყანში გელათის ღვთისმშობლის სახელობის ქვის საყდარია, სპილენძით გადახურული. საყდარში კედლის მხატვრობაა, ზედ საუფლო დღესასწაულები და წმინდანებია გამოსახული... გაღაენის ალაყაფის კართან, სადაც რკინის კარებია, ეკედერია წმ. დიმიტრი წამებულის სახელობისა. იმ ეკედერის წინ, ალაყაფის კარებში, დავით მეფეა დასაფლავებული, რომელმაც ყიზილბაშების ქვეყანაში ილაშქრა და ის კარები დარუბანდიდან მოიტანა. ის ციხე-გალაყანი და კოშკები და საყდრები ამ დავით მეფემ ააგო. გაღაყანში თერთმეტი დიდი და საშუალო პალატია... გელათის ამ ციხე-გალაყიდან ზემოთ, მთაზე ორი ქვის საყდარია, ერთი ყოფლად წმინდა ღვთისმშობლისა, მეორე – ნიკოლოზ სასწაულმოქმედისა. ... წყალი გაყვანილია მიწის ქვეშ გაღაენის შიგნით და მიღლებით მიედინება მთელ

ციხე-გალავანში და მოყვანილია პალატებში და ყველა სა-
თავსში...

ქუთაისის ციხე-გალავანი ქვისაა. გალავნის კედლე-
ბის სიმაღლე სამი საუენი იქნება, ციხის კედელს ერთი
„დიდი საუენის“ სისქე ექნება. ციხის კედლებზე, საკრებუ-
ლო ტაძრის პირდაპირ, ოთხი დიდი პალატია. გვიამბეს,
რომ ამ პალატებში კათალიკოსები ცხოვრობდნენო. ციხე-
გალავანზე თხუთმეტი დიდი და მცირე კოშკია. გალავნისა
და კოშკების კედლები არაერთ ადგილასაა ჩამონგრეული.
გვიამბეს, რომ წინა წლებში თურქების ლაშქარი მოვიდა
და შეტევის დროს ის კედლები და კოშკები ზარბაზნებით
ჩამოანგრისო. ამჟამად ეს დანგრეული კედლები და კოშ-
კები კეთდებაო. ამ დიდი ციხე-გალავნის საერთო მოცუ-
ლობა ათას ორას ოცდაათი „დიდი საუენია“. ციხე-გალავა-
ნი მდინარე რიონზე მაღლა მთაზეა გადმომდგარი. ქუთაი-
სის ამ დიდ ციხე-გალავანში ქვის საკრებულო ტაძარია
ერთგუმბათიანი, საუცხოოდ აგებული. გუმბათი გადახურუ-
ლია სპილენძით, თექვსმეტ წახნაგად. საყდარი დიდი ქვე-
ბითაა ნაგები... საკრებულო ტაძარს გარშემო ქვის გალავა-
ნი აქვს შემოყოლებული ორი საუენი სიმაღლის, სისქით
ნახევარი საუენი... გალავანზე ქვისაგან აგებული სამრეკ-
ლოა, მრგვალი, ზედ ერთი ზარია, რვა ფუთი იქნება, შიგ
ორი ენა აქვს...

საკრებულო ტაძარი ღეთისმშობლის მიძინების სახე-
ლობისაა. შიგ წინათ კედლის მხატვრობა ყოფილა. საყ-
დარში მრგვლად თლილი რვა სვეტია. საყდარში ამ სვე-
ტებზე, იქით-აქეთ გვერდებზე თაღებს ქვემოთ, შანიშინია
შესანიშნავად გაკეთებული (ქალთა სადგომი წირვა-ლოც-
ვის დროს)... საყდარში მარჯვენა მხარეს, სვეტიანი ქვისა-
გან გაკეთებული, მეფის ადგილია, ზედ მეფეებია დახატუ-
ლი. როცა მეფე ამ საკრებულო ტაძარში მოდის, იმ თავის
ადგილას დგება. ამ ადგილის პირდაპირ, საკურთხეულის
კედელზე, ყოვლადწმინდა ღვისმშობლის ადგილობრივი
(ქართული ხატია), წელს ზემოთ გამოსახული...

საკრებულო ტაძრის მიღმა დიდი ქუთაისის ოთხკუთ-
ხიანი ციხე-გალავანია, კედლები სიმაღლის მიხედვით ათი
საუენია, სისქით – საუენზე ნაკლები. გარშემო შვიდი კოშ-

კია აღმართული, სიმაღლით თორმეტ-თორმეტი საუენიანი იქნება... ციხე-გალაფანს ერთი ალაყაფის კარი აქვს, რკინის საკეტიო, ციხე-გალაფანში წმ. გიორგის სახელობის ქვის საყდარია. შიგ კედლის მხატვრობა... მეფის დარბაზები ციხის კედლებზეა გაშენებული. დარბაზში კედლის მხატვრობა ყოფილა. დარბაზების წინ, შესასვლელთან სამი საღაშქრო ზარბაზანი დგას...

დიდი ქუთაისის ქვის ციხე-გალაფანისა და ქვემო ქუთაისის მცირე ციხე-გალაფანის გარშემო, რიონის ორსავე ნაპირზე, თხრილია შემოყოლებული და გაკეთებულია ქვაყრილი. ამ ქვაყრილზე კი ხის კოშკებია დადგმული მეომრების მისადგომად და საბრძოლველად. ციხე-გალაფანის გარშემო გაკეთებულ ქვაყრილს დაახლოებით ოთხი ეერსი ექნება სიგრძე; ქვაყრილის მიღმა, ორი ეერსტის, ზოგან სამი ეერსტის დაცილებით უფრო მეტად, ქვაყრილის გარშემო, ყოველგვარ პურეულს თესენ, ხორბალს, ასლს, ჭვავს, ფეტვს, მუხუდოს და ღობიოს.

ქუთაისის ციხე-ქალაქის გარშემო, ხუთი, რვა და ათი ეერსტის და მეტის დაცილებით, აზნაურთა მრავალი დაბასოფელია. სოფლებში ქვისა და ხის საყდრებია, ციხე-სიმაგრეების ნაცვლად მათ სათოფურებიანი ქვის კოშკები აქვთ. მათი დასახლება ხეობაში, მთების ფერდობებზე, თვით მთებზე და დაბალ ადგილებშიაც არის... ქუთაისიდან შავ ზღვამდე რიონით ორი დღის სავალი იქნება, ხმელეთით კი ერთი დღისა. შავი ზღვიდან საღადიანოში, მდინარე რიონით ღონელი კასაკები მოდიან და დადიანისაგან ყოველწლიურად ხარკს იღებენ, ზოგჯერ კი დაბასოფლებსაც არბევენ...".

იმერთა მეფე ალექსანდრეს ელჩობა სკანდის ციხეში მიუწვევია; „ციხე-გალაფანი სკანდა მთაზე დგას, ქვის არის, ოთხკუთხედი, მაღალი, ათი საუენის სიმაღლის, გალაფანზე ოთხი კოშკია, ყოველ კოშკზე სამი პატარა ყალიბის ზარბაზანია. ციხე-გალაფანში საყდარია, უჯვაროდ, წმინდა გიორგი წამებულის სახელობის. საყდარში კედლის მხატვრობაა. ციხის გალაფანზე სამსართულიანი დიდი პალატია დაშენებული. ზემო სართულში მეფის საღაროა... იმ ციხეს და საღაროს მეთოფურები იცავენ. ციხეში

ხის დიდი ბედელიც არის საესე ხორბლით. სარდაფის მაგივრად, მიწაში დიდი ქვევრია ჩამარხული, რომელშიც წლის მარაგი ღვინოა ჩასხმული, ციხის გარემოცვის შემთხვევისათვის... ციხის გარშემო ხრეშით საესე ხის ყუთებია გაკეთებული. ხოლო ციხეს ერთი მისადგომი აქვს და ისიც ციცაბო, არავითარი ღონისძიებით, შეტევით მისი აღება არ შეიძლება, მთა მთლიანად ქვისაა...

ქუთაისის ციხე-ქალაქიდან, იმ სკანდის ციხე-გალაქნამდე 30 ევრსტი იქნება... ადგილები დასახლებულია კოშკებით, დაბა-სოფლებით, მაგარ ადგილებშია ხეობებსა და მდინარეებზე. იმ ვაკე ადგილებში მეფის კუთვნილი მრავალი დასახლებაა... მდინარე ყვირილაზე, მთების ძირას, ალექსანდრე მეფის ციხე სუერი დგას. ციხე-გალაქანში ქვის საყდარია ყოვლადწმინდა ღვთისმშობლის სახელობისა... სუერის ციხე მაღალ ბორცვზე დგას კლდეზე. ამ ციხეზე მისასვლელი ვიწროა. ქვეითა კაცს შეუძლია მხოლოდ ასვლა. ამ ციხეშიც ალექსანდრე მეფის საღაროა. სუერის ციხიდან მდინარე ყვირილით, ქვევით მდინარე რიონამდე ოც ევრსტამდე იქნება. რიონი კი შავ ზღვაზე ჩადის. ხოლო ზღვიდან რიონით, ნიჩბებიანი ნაევებით მდინარე ყვირილამდე მოდიან..."

ალექსი იეველავი აღწერს იმერეთის დასახლებებსაც: „სოფლები და დაბები, აგრეთვე თვით სოფლებსა და დაბებში სახლები, ერთიმეორისაგან შორიშორს არიან დაცილებულები, გაფანტულია ბორცვებზე, დაბლობებზე მთებს შორის და მთებზედაც. სადაც წყაროებია, მათი დასახლება იქ არის და სახნავ-სათესიც. მხოლოდ მიჯრით, ერთად კი არ არიან დასახლებულები, არამედ ორი, სამი, ათი, ოც-ოცი კომლი და ესენიც ერთმანეთისაგან ერთი ისრის ტყორცნის მანძილით არიან დაშორებულები. ყოველ ეზოს გარშემორტყმული აქვს ყოველგვარი ხილვული და ვაზი, ისე გეგონება, ტყეში ცხოვრობენ, არც კი მოჩანს.

საყანეს სახნისით ხნავენ ან თოხებით ამუშავებენ. პურეულთაგან მათ ხორბალი აქვთ, აგრეთვე ასლი, ქერი, ფეტვი, ქერიმა, კანაფი, ლობიო, მუხუდო, დიკა. პურს ზაფხულში ორჯერ იღებენ. ხეხილი აუარებელი აქვთ: ვაშლები, მსხლები, გულაბი მსხალი, კომშები, ქლიავეები, ალუბ-

ლები, თუთა, შეინდი, კაკლები, ღვინის ვაზები. აგრეთვე ყოველგვარი ტყის ხილი აქვთ, ჟოლო, მოცხარი, და მაყვალნი მრავალია. მათ ტყეში ისეთივე ხეებია, როგორც რუსეთში, ფიჭვი, ნაძვი, არყის ხე, მუხა, თელა, კოპიტი, ჭნავი, ცაცხვი, ტირიფი... მიწაც ძალიან ნაყოფიერია, მხოლოდ ვიწრო ადგილია, მთებს შორის მოქცეული...

ქუთაისში ვაჭრები თურქეთიდან, სპარსეთიდან, აზოვიდან, თბილისიდან, გურიიდან, სამეგრელოდან ყოველგვარი საქონლით მოდის, სხვადასხვა ხალხი – თურქები, ებრაელები, სპარსელები, სომხები, აზოველები და მოაქვთ ირანული ხავერდები, ატლასები, აბრეშუმის ქსოვილები, ყალამქარი და ყოველგვარი თეთრი თუ ფერადი ფარჩა... იმერეთსა და სადადიანოში ყაჭი (მეაბრეშუმეობა) ყველა ქალაქშია გავრცელებული და ყოველი ადამიანი თავისას ყიდის, ვის როგორც შეუძლია. ყაჭი იაფია, ფუთს თექვსმეტ, ან ჩვიდმეტ ოქროდ იყიდებიან... უცეცხლო თაფლი უზომოდ იაფია, რუსული ფუთი აბაზად და ნაკლებადაც შეიძლება იყიდო, აბაზი ჩვენს გრივანას უდრის.

მათ ქვეყანაში აუარებელი თახვი და წავია, წაბლის-ფერი და ყვითელი მელიები, ფოცხვერები, ირმები, თხები, ღორები და კამეჩებია. რაც შეეხება შინაურ საქონელს, ცხენებს, ძროხებს, ცხვრებს, ღორებს და ასეთ პირუტყვებს, მათ მრავალი ჰყავთ... სკანდიდან ჩვენ მეფის სოფლებზე გაგვატარეს, სადაც მეფეს სანადირო და მხეცების მოსარეკი ადგილები აქვს“.

1653 წლის სექტემბერში იერუსალიმიდან საქართველოში მოვიდა რუსი ბერი არსენ სუხანოვი, რომელმაც თბილისი და მცხეთა მოინახულა. მას ღამემცხეთის მონასტერში გაუთევია. „ის მონასტერი ქვის ზღუდით არის, როგორც ციხესიმაგრე. პალატები ქვის იყო დიდი ორსართულიანი... მონასტრის შუაში საოცარი საყდარია – დიდი, მაღალი და მშვენიერი, თეთრი ქვით ნაკეთები, ფანჯრის გრესილებით და მრავალ ადგილას მწვანე ქვაა ჩაშენებული ექვს საყრდენზე. საყდრის შიგნით, შუა ადგილზე მარჯვენა მხარეს, პირველ სვეტთან ორ ბოძს შორის მწკრივში, ოთკუთხიანი ბოძი დგას სიმაღლით სამი საყენი, ქვევიდან ყრუთ არის დაშენებული, ხოლო ზევით – ოთხ ბოძა

ლად. ამ ოთხ ბოძალზე ქვის თაღია კარავივით. გადახურულია ფიქალი ქვით. ქვემოთ, თვით მიწაზე ამ სვეტთან, თითქოს პაწაწინა სახატე ნიში იყოს, ფარდით არის ჩამოფარებული და მის პირდაპირ, ქვაფენილზე ფარდავია დაგებული, და ამ ფარდაზე მოჭედილი ხატები დგას. არსენმა ფარდა გადასწია და სახატე ნიში დაათვალიერა, იგი ღრმა არ იყო, ეტყობოდა, ქვა ცოტა ჩამონგრეული იყო, ხოლო ამ სვეტს ქვეშ ქრისტეს, ჩვენი ღმერთის კვართია ჩადებული, სულ მთელია და დაუზიანებული... თბილელმა ეპისკოპოსმა და ბეერმა სხვამაც არსენის მოუთხრეს, რომ... ქრისტეს ჯვარცმის დროს იერუსალიმში ერთი ასისტავი იყო, სახელით ლოგინ, წარმოშობით ამ მცხეთა-ქალაქიდან, რომელსაც ერთი და ჰყავდა ქალწული... ლოგინთან ერთად იყო ამხანაგი მისი იმავე მცხეთიდან, მისი სახელი არსენის დაავიწყდა. და როცა ლოგინ თავის ამხანაგით იერუსალიმში წავიდა, იმ ქალწულმა ჩვენება იხილა ჩვენი ქრისტე-ღმერთის შესახებ და მრავალჯერ ევედრა ძმასა მისსა, რათა მან მოუტანოს მას ჩვენი ქრისტე-ღმერთის რაიმე ნივთი საკურთხევლად.

ქრისტეს ვნების დროს, როცა ჯარისკაცებმა ქრისტეს სამოსი გაინაწილეს ლოგინს წილად ხედა ქრისტეს მთელი კვართი და მან იგი თავის დას წამოუღო... იმ ქალწულმა ჩვენება ნახა ძმის მოსვლის შესახებ... შეხვდა, გადაკოცნა და ეკითხებოდა, რა მოგიტანია ჩემთვისო... ძმამ მისცა მას კვართი უფლისა... დამ მკერდში ჩაიკონა კვართი ქრისტესი და იმ ადგილზევე გარდაიცვალა, და იმ ადგილს, სადაც იგი ძმას შეხვდა და გარდაიცვალა არსენს უჩვენებდნენ და აქ ტაძარი აშენდა, ხოლო ის ქალწული იმ კვართით დაასაფლავეს, იმიტომ რომ კვართის მისი ხელიდან გამოსხნა შეუძლებელი შეიქნა და ამ ადგილას მრავალი სასწაული ხდებოდა. შემდეგ, როცა ივერიის ქვეყანა მოინათლა, იმ ადგილას ის დიდი ტაძარი იქნა აგებული, სადაც ახლა დგას. და მათვე მომითხრეს, რომ ჰყავთ მათ ერთი ქართველი ბერი-წმინდანი, რომლის სახელიც არსენის დაავიწყდა, ცხოვრობს უდაბნოში და ის იმ ლოგინ ასისტავის შთამომავალიაო, ჩვენ საამისო დამამტკიცე-

ბელიც გვაქვსო, მათი მოდგმა აქამდეც მომდინარეობს. ეს ჭეშმარიტებაა...”

არქანჯელო ლამბერტის ცნობები

XVII ს-ის I ნახევარში საქართველოში ოცი წელი გაატარა იტალიელმა მისიონერმა არქანჯელო ლამბერტიმ, რომლის ჩანაწერებიც ძირითადად ოდიშის სამთავროს (შავი ზღვის სანაპირო დასავლეთ საქართველოში) ბუნებას, მოსახლეობის წეს-ჩვეულებებს, საზოგადოებრივ ცხოვრებას ასახავს. მას აქვს დაკვირვებები მეზობელ მხარეებზედაც, მაგალითად, ის აღნიშნავს, რომ „ქუთაისი კარგი სავაჭრო ქალაქია, რადგან იმისთანა ადგილზე დგას, სადაც ყოველი მხრით ადვილად მოდიან ვაჭრები თავიანთი საქონლით, მთებიდან ჩამოდიან სევანები, რომელთაც ჩამოაქეთ თავიანთი შინაური ნაწარმი, ნაბღები და მსხვილი შაღები... ქართლიდან მოდიან ქართლები და ირანელები, რომელთაც ჩამოაქეთ ძვირფასი ირანული შაღები და ინდოეთის ფერადი ქსოვილები, ტყაეები, დამარილებული თევზი კასპიის ზღვიდან, ხიზილალა და სანელებელი; თურქები სამცხის მხრიდან მოდიან და ბლომად მოაქეთ თავიანთი სავაჭრო, მაგალითად, უნაგირები და ცხენის საკაზმაეები, ხალები, ხანჯლები და თურქული ზანდუკები“.

ოდიშის სამთავროზე (სამეგრელო) იგი წერს: „სამეგრელო მდიდარია ამწვანებული გორაკებით, ვრცელი ველუბით, კეკელუცი ჭალაკებით, მდინარეებით, ღელეებით და წყაროებით, რომლებიც ყოველი მხრიდან ჩამოუდის. ეფიქრობ, რომ ამ ბუნების სიმშვენიერეა მიზეზი, რომ მეგრელები არ ცდილობენ მაგარი და მშვენიერი სახლები ააგონ, რადგან სურთ დროის შესაფერად სხვადასხვა ადგილას გადავიდნენ და ყველგან შესაფერისი სიამოვნებით დატკბნენ. კარგად და მდიდრულად აშენებული სახლი ხომ ერთ ადგილას იჭერს კაცს. მეგრელები, რათა ყოველი ადგილის სიამოვნება იგემონ, ერთი ადგილიდან მეორეზე გადადიან. ამიტომაც ადვილად და მცირე ხარჯით იშენებენ ნაირ-ნაირ სახლებს, ცალ-ცალკე სოფლად, ვისაც სად

ურჩევნია. არა აქვთ მათ არც ქალაქი და არც დაბა, რომ შეჯგუფულად ცხოვრობდნენ. ზოგი იშენებს სახლს გორაზე, ზოგი ვაკეზე, ზოგი პატარა ტყეში და ზოგიც – წყლის პირად. ვინც უფრო შეძლებულია, ყველგან თითო სახლი აქვს... ყველა მეგრელს ისე დიდი ეზო აქვს, რომ უფრო მინდორს წარმოადგენს. ეზოში იზრდება მხოლოდ კარგი ბალახი და სარეველას ვერ ნახავთ. ყოველ მოსახლეს თავი მოსწონს ეზოს სიწმინდით...”

არქანჯელო ლამბერტი მეგრელთა სუფრასეც აღნიშნავს ღვინის სიჭარბეს და სუფრასთან სხდომის ხანგრძლივობას. „უცხოელები თუ არიან პურისჭამის დროს, მათ პატივს სცემენ მათი ღირსებისა და წოდების კვალობაზე. თუ ისინი თანასწორნი არიან მასპინძლისა, მასპინძელი ფეხზე მდგომი განკარგულებებს იძლევა, რათა სტუმრებს კარგად ემსახურონ და ყველაფერი რიგზე იყოს. თავში მასპინძელი თავის ხელითაც ემსახურება ასეთ სტუმრებს, თვითონ მიართმევს საჭმელს, დაუსხამს პირველად სასმელს და მხოლოდ ამის შემდეგ დაჯდება პურის საჭმელად... მხოლოდ დიდ დღესასწაულში, თუმცა ერთად სჭამენ პურს, მაგრამ ქალები ერთის მხრით სხდებიან და კაცები, მეორეს მხრით“...

ავტორი მიწათმოქმედების გამო წერს: „არც ერთი ერი ისეთ პატივს არ სცემს მიწათმოქმედებას, როგორც მეგრელები. სხვაგან ყველგან მიწის მუშაობას ეტანება მხოლოდ დაბალი ხალხი... სამეგრელოში კი, რაც უნდა დიდი გვარის კაცი იყოს, თვითონ მუშაობს... და მოჰყავს თავისი საზრდო. ეს საქმე სათაკილოდ როდი მიაჩნიათ. პირიქით, ყოველი წინდახედული მეოჯახე აზნაური მეტად ეტანება ამ მუშაობას, თვითონ იღებს ხელში თოხს და ბევრ ოფლსა ღერის თავისი ყანების შესამუშავებლად... ჩვეულებრივ, კარგი მიწა სადაც არის, ასეთ წესს ადგანან: პირველ წელიწადს თესენ ღომს, მეორეს – ფეტვს და მესამეს – პურს. შემდეგ ამისა მიწას სამი თუ ოთხი წელი ასვენებენ. ოდიშის მრავალ ნაწილში, სადაც წყალი დგას და არ შეიძლება ღომის დათესვა, თესავენ ბრინჯს, რომელიც ისე ბლომად მოდის, რომ არამცთუ აქაურებს პყოფნის, არამედ მიაქვთ თურქეთის გემებს, რომელნიც აქ მო-

დიან... აქ შეხედებით ისეთ დიდ ნესეებს, რომ სამ მტკაველზე მეტი იქნება. ბოსტანში ყველა მცენარეზე მეტად მოჰყავთ თურქული ღობიო... ღობიოს შემდეგ დიდ პატივისცემაშია ფხალი, რომელიც ყოველ ადგილას უხვად მოდის“...

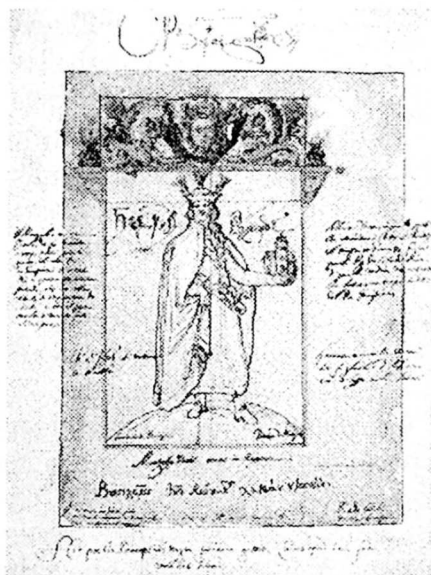
საინტერესოა დავის გადაწყვეტის წესი, რომელსაც ლამბერტი ასე აღწერს: „ეს წესი... ღირსია, რომ მიღებულ იქნეს ყოველ სახელმწიფოში, რადგან, როცა ორივე მხარე ერთად წარდგება მოსამართლის წინაშე, ყოველთვის სასამართლოში დიდი ხმაური და აჟალმაყალია, რის გამოც ხშირად სიმართლე იკარგება. ამიტომაც მეგრელები არამცთუ სასამართლო საქმეებში, არამედ სხვა საქმეებშიც არასოდეს პირდაპირ არ მიიქცევიან იმასთან, ვისთანაც საქმე აქვთ. ყოველთვის შუაქაცების საშუალებით არიგებენ საქმეებს“...

მეგრელთა ომის წესებზე ავტორი წერს: „არ ვფიქრობ, რომ რომელიმე ჯარი ისე სამაგალითოდ მოწყობილი გამოდიოდეს, როგორც მეგრელების ჯარი. მშვენიერი ტანისამოსები ისე ბრწყინავენ, როგორც არსად სხვაგან. თითოეულს მოაქვს ყველა თავისი ტანისამოსი და ცდილობს, რომ აქ უფრო კარგად იყოს ჩაცმული, ვიდრე ჩვეულებრივ არის. მართლა ახირებულია, რომ აქ ყოველდღე იცვლიან თავიანთ ტანისამოსს. ვისაც ევრცხლეულობა აქვს, ერთიანად თან მოაქვს; აგრეთვე მოაქვთ საუკეთესო ირანული ხალკები, რათა ამ ხალკებზე დღისით დასხდნენ და ღამით დაიძინონ. პურისჭამა ამ დროს მეტად მხიარული იციან... მთელ ღამეებს ქეიფში ატარებენ... როცა ორი მოპირისპირე ჯარი ერთმანეთს შეხედება, მთავრებს ჩვეულებად აქვთ, თუმცა მტერნი არიან, ერთმანეთს გამაგრილებელი სასმელი უთავაზონ... მეგრელები ურთიერთდამოკიდებულებაში ისეთ მოხდენილ ქცევას იჩენენ, რომ... შეიძლება მათი შედარება მეტად ზრდილობიან კარისკაცებთან... უფრო ხშირად ხმარობენ მუხლმოდრეკას, რომელიც ფრიად კეთილშობილ ჩვეულებად მიაჩნიათ. მუხლს იდრეკენ ბევრ შემთხვევაში, და განსაკუთრებით კი მაშინ, როცა დიდი ხნის უნახაობის შემდეგ ერთმანეთს შეხედებიან... მასპინძელი იმას როდი უცდის, რომ სტუმარი თავისი სახლიდან თავი-

სით მოვა, არამედ თვითონ პატიუებს სახლიდან; ასეთ სტუმარს რომ მიიღებს და გაუმასპინძლებს, გამოთხოვებისას მდიდრულად დაასაჩუქრებს და ისე გაისტუმრებს. თუ პურისჭამის დროს ჭიშკართან ვინმე უცხომ გაიარა, მეგრელების ჩვეულება თხოულობს მაშინვე კაცი მოაგვბონ და შემოიპატიჟონ. ამიტომაც ჭიშკარს არასოდეს არ ხურავენ...”

არქანჯელო ლამბერტი ვაჭრობის შესახებ აღნიშნავს შემდეგს: „თურქებს მოაქვთ კონსტანტინეპოლიდან შემდეგი საქონელი: მშვენიერი, ნაირ-ნაირი ხალები, საბნები, თურქული ტყავები, უნაგირები, ცხენის მოკაზმულობა, მშვილდ-ისრები, შალები და მაუდები ყოველნაირი ფასისა, რკინა, თითბერი, ქვაბები, მატყლი, შედებილი და სახეებიანი ტილოები, დამარილებული თევზი, ხიზილალა, დანები, საკმეველი, პილპილი, შაქარი და მარილი. სამაგიეროდ, მეგრელებისაგან იღებენ თაფლს, ცვილს, ადგილობრივ ტილოს, ძაფს, აბრეშუმს, ხარის, კვერნის, წავის ტყავს; სელის თესლს, ბზის ხეებსა და ტყავებს. ბზის ხეებში თურქები ძალიან იგებენ, რადგან სამასი, თუ ოთხასი სკუდის მარილით ყიდულობენ იმდენ ხეს, რომელიც ხუთი ათას სკუდზე მეტი ღირს. თითო ხომალდში ატევენ ხუთექვს ათას ხეს და კონსტანტინოპოლში ყიდიან თითო სკუდად თითო ხეს... ქალების სასყიდლად თურქები ფულს არ ზოგავენ, ოღონდ ქალი ლამაზი იყოს. მეგრელი ქალები ხომ უმეტეს ნაწილად იშვიათი სილამაზისა არიან. ზოგჯერ თითო ქალში იძლევიან სამას თუ ოთხას ცეკინოს...”

ავტორი ადგილობრივი მოსახლეობის უარყოფით თვისებებს ამგვარ ახსნას უძებნის: „შეგვიძლია ვთქვათ კოლხიდელებზე, რომ სხვადასხვა ხალხი, რომელიც მო-

დის მათ ქვეყანაში, ასწავლის მათ მხოლოდ ბიწიერებას და ვერაგობას. მართლაც, ბერძნებს, სომხებს, თურქებს, რუსებს და აფხაზებს შემოაქვთ აქ უფრო ბევრი ბიწიერება, ვიდრე საქონელი, და მათ... მოშხამეს ეს ქვეყანა...”

სამეგრელოში ფრინველთაგან ღამბერტი გამოარჩევს ხოხობს: „ამ ფრინველმა თავისი სახელი მიიღო ფაზისისაგან, რომლის ნაპირებზე იგი ცხოვრობს. ამბობენ, რომ ეს ფრინველი მხოლოდ კოლხეთის კუთვნილება იყო და არგონავტებმა ჩაიყვანეს საბერძნეთში, საიდანაც შემდეგ მთელ ქვეყნიერებაზე გავრცელდაო...”

ავტორი თავის აღწერილობას ამთავრებს კოლხური თაფლის ქებით: „გარდა ჩვეულებრივი თაფლისა, არის კიდევ ერთნაირი თაფლი, რომლის მსგავსიც არსად სხვაგან, გარდა კოლხეთისა და მის, მეზობელ, ქვეყნებისა, არ მოიძებნება. იგი ფრიად თეთრია და მაგარი, როგორც შაქარი, ისე რომ, თუ ხელით მოტეხთ რომელსამე მარცვალს, თაფლი ხელს როდი ეკერის და გატეხილ ადგილზე გამოინდება თეთრი და მეტად რბილი ცვილი“.

ჟან შარდენი

XVII ს-ის 70-იან წლებში საქართველოში იმოგზაურა ფრანგმა ჟან შარდენმა, რომელმაც ვრცლად და მრავალმხრივ აღწერა ჩვენი ქვეყანა. აი, მისი შთაბეჭდილება იმერეთზე (დას. საქართველოში): „კავკასიის მთა მთელ სიმაღლეზე მოსაველიანია. აქ უხვად არის თაფლი, ხორბალი, ღომი... არის აგრეთვე ღვინო, ხილი, ღორი და მსხვილფეხა საქონელი. წყლები ყველგან შესანიშნავია... ვაზი ხეებს ეხვევა და ისე მაღლა ადის, რომ ხშირად მტევენებს ვერ კრეფენ. როცა იქ გავიარე, სოფლებში რთველი იყო; შესანიშნავი მენვენა ყურძენი, ახალი და ძველი ღვინო. ღვინო აქ ისეთი იაფი ღირს, რომ ზოგ ადგილას სამას გირვანქას ერთ ეკიუდ ყიდიან... გლეხები ცხოვრობენ ხის ქოხებში, თითოეულ ოჯახს ოთხი ან ხუთი ასეთი ქოხი აქვს. ყველაზე დიდი ქოხის შუაში აჩაღებენ დიდ ცეცხლს და ირგვლივ შემოუსხდებიან. ქალები ფქვავენ მარცვალს იმ რა-

ოდენობით, რაც საჭიროა პურის გამოსაცხოზად. ცოში ცხეება მრგვალ ქვის კეცში, რომლის დიამეტრიც დაახლოებით ერთი ფუტია, სიღრმე კი – ორი-სამი თითი. კეცს ძალიან აცხელებენ, დებენ მასში ცომს და ზედ წააყრიან ცხელ ნაცარს და ნაღვერდალს... ასე გამომცხვარი პურის ქერქი თუმცა ძალიან თეთრი არ არის, მაგრამ პური მეტად გემრიელია... ჩვენ უხვად გვაძლევდნენ ქათმებს, კვერცხებს, ბოსტნეულს. ღვინო, პური და ხილი ბლომად გვქონდა, რადგან თითოეულ მოსახლეს თავის წილად დიდი ღოქით ღვინო, ერთი კალათა ხილი და ერთი კალათა პური მოჰქონდა. ჩემგან ფულს არ იღებდნენ...

ამ მთების მცხოვრებნი უმეტესად ქართული წეს-ჩვეულების ქრისტიანები არიან. სახის კანის ფერი კარგი აქვთ; მათ შორის ბევრი ძალიან ლამაზი ქალი ენახე, ისინი ბევრად უკეთესად ცხოვრობდნენ, ვიდრე მეგრელები და კავკასიის მთის სხვა ხალხი“.

იგივე ავტორი აღმოსავლეთ საქართველოზე წერს, რომ „საქართველო ნაყოფიერი ქვეყანაა. ცხოვრება აქ კარგად და იაფად შეიძლება. მსოფლიოს არც ერთ კუთხეში არ არის ისეთი გემრიელი პური, როგორც აქ. ხილი საუცხოოა და მრავალნაირი. ევროპის არც ერთ ადგილას არ მოდის უფრო გემრიელი მსხალი და ეაშლი. აზიაში არსად მოიძებნება აქაურზე უკეთესი ბროწეული. საქონელი აქ დიდი რაოდენობითაა და ძალიან კარგი ჯიშისა იქნება ეს მსხვილფეხა, თუ წვრილფეხა. ნადირი შესანიშნავი და მოსაველიანია. ბევრია ფრინველიც. დიდი რაოდენობითაა აგრეთვე გარეული ღორიც, რომლის ხორცი ისეთივე გემრიელია, როგორც კოლხეთში... საქართველოს ახლომდებარე კასპიის ზღვა და მასზე გამდინარე მტკვარი იმდენი თევზითა და მტკნარი წყლით ამარაგებს ქვეყანას, რომ ღარწმუნებით შეიძლება ითქვას, მსოფლიოს არც ერთ ქვეყანაში, წლის არც ერთ დროს არ შეიძლება აქაურზე უკეთესად ჭამოს და სვას ადამიანმა.

დაბეჭდვით შეიძლება ითქვას ისიც, რომ არ არსებობს ქვეყანა, სადაც ამდენს და ასეთ კარგ ღვინოს სვამდნენ, როგორც აქ... მეფეთა სასმელად თბილისიდან ღვინო დიდი რაოდენობით გააქვთ სომხეთში, მიდიასა და ისპა-

ჰანში. ერთი ცხენის საპალნე, რომელიც წონით სამას ფუტს უდრის, მხოლოდ და მხოლოდ რვა ფრანკი ღირს; მე ვლადპარაკობ საუკეთესო ღვინოზე, რადგან, ჩვეულებრივ, საშუალო ღვინოს ამის ნახევარი ფასი აქვს. ყველა დანარჩენი სურსათი ამის შესაბამისად ფასობს, თუმცა საქართველო დიდი რაოდენობით აწარმოებს აბრეშუმს, მაგრამ რასაც მოგსაუროთა უმეტესობა წერს ამის შესახებ, აქ იმის ნახევარიც კი არ მისადდება... მათ აბრეშუმში ოსმალეთში, ერზრუმსა და ახლომახლო ადგილებში გააქვთ, სადაც ისინი ფართო გაჭრობას აწარმოებენ.

ქართველები მთელს აღმოსავლეთში და, შეიძლება ითქვას, მთელს მსოფლიოში საუცხოო ჯიშის ხალხია. ამ ქვეყანაში მე არ შემხვედრია არც ერთი უშნო ადამიანი, კაცი იქნება ეს თუ ქალი. ვხვდებოდი მხოლოდ და მხოლოდ ანგელოზებზე სახეებს. ქალების უმეტესობა ბუნებას ისეთი სინატიფით დაუჯილდოებია, როგორსაც ვერსად შეხვდებით. ვფიქრობ, შეუძლებელია მათ თვალი მოჰკრათ და არ შეგისყვარდეთ. ქართველ ქალზე უფრო მშვენიერი სახისა და ტანის დახატვაც კი შეუძლებელია; არიან მაღალნი, კოხტა და მოქნილი ტანისა და საოცრად წელ-წვრილნი...

ქართველები თავაზიანნი და კაცთმოყვარენი, ამასთანავე, დარბაისელნი და თავდაჭერილნი არიან. მათი ადათ-წესები გარშემო მცხოვრები ხალხების უმეტესობის ზნე-ჩვეულებათა ნარეკს წარმოადგენს. ვფიქრობ, ეს უნდა იყოს შედეგი მათი სავაჭრო ურთიერთობისა სხვა ხალხებთან და იმ თავისუფლებისა, რომელიც საქართველოში ყველას აქვს მინიჭებული: აქ უფლება გაქვს, იცხოვრო შენი სარწმუნოებით და ადათებით, იმსჯელო მასზე და დაიცვა იგი. აქ შეხვდებით სომხებს, ბერძნებს, ებრაელებს, ოსმალებს, სპარსელებს, ინდოელებს, თათრებს, მოსკოვიტებს და ევროპელებს... ქართველები უფრო... ამაყნი, თავმომწონენი და დიდების მოყვარულნი არიან...

თბილისი... ერთ-ერთი ულამაზესი ქალაქია, თუმცა ძალიან დიდი არ არის... მდინარის ნაპირზე გაშენებული სახლების უმრავლესობა ციცაბო კლდეზე დგას. ქალაქი, გარდა მდინარის მხარისა, საუცხოო და მაგარი კედლითაა

შემოზღუდული; კედელი სამხრეთიდან ჩრდილოეთისაკენ არის გადაჭიმული, რომელზედაც სამხრეთის მხრიდან მთის ფერდობზე დიდი ციხე დგას... მის წინ არსებული სა-ასპარეზო მოედანი ერთდროულად საკრებულოც არის და ბაზარიც... ტაძარი, რომელსაც სიონი ეწოდება, მდინარის ნაპირზეა გაშენებული და ნაგებია მშვენიერი თლილი ქვით. იგი უძველესი ნაგებობაა და ჰგავს ადმოსავლეთის ყველა ძველ ეკლესიას...

თბილისში რამდენიმე ლამაზი საკრებულო შენობაა, ბაზრები, ე. ი. სავაჭრო ადგილები, არის დიდი, ქვით ნაშენი და კარგად მოვლილი. ასეთებია ქარვასლებიც – უცხოელების საცხოვრებელი ადგილებიც. ქალაქში აბანოები ცოტაა, რადგან ყველა ციხეში არსებული ცხელი წყლის აბანოებში ღაღის. ამ აბანოების წყალი მინერალურია, გოგირდოვანი და ძალიან ცხელი... დუქნები კიდევ უკეთესად არის ნაგები და კარგად მოვლილი. ისინი განლაგებულია დიდი მოედნის ახლოს, გორაკზე.

მთავრის სასახლე, უდავოდ, თბილისის ერთ-ერთი მშვენიერია, მას აქვს დიდი დარბაზები, რომლებიც მდინარესა და სასახლის უზარმაზარ ბაღებს გადასცქერიან. აქეა ყაუშხანები, რომლებშიც მრავალი სხვადასხვანაირი ფრინველია, მწვეარ-მეძებრების დიდი სადგომი და ისეთი მშვენიერი საბაზიერო, უკეთესს რომ ეერაფერს ნახავს ადამიანის თვალი. ამ სასახლის წინ კვადრატული მოედანია, სადაც ათასამდე ცხენი დაეტიევა. მას გარს არტყია დუქნები და ბოლოედება გრძელი ბაზრით... ბაზრის ზემოდან საუცხოო სანახავია მოედანი და სასახლის ფასადი. კახეთის მეფისნაცვალს ქალაქის ბოლოს აქვს სასახლე, რომელიც აგრეთვე ღირს იმად, რომ კაცმა ნახოს და დაათვალიეროს.

თბილისის გარეუბნებს მრავალი სალადობო სახლი და საუცხოო ბაღი ამშვენებს. ყველაზე უფრო დიდია მთავრის ბაღი. ხეხილი აქ ნაკლებად არის, მაგრამ, სამაგიეროდ, უმშვენიერესი, ჩრდილისა და სივრცის მფენი ხეები აურაცხელია...

ქალაქი თბილისი მჭიდროდ არის დასახლებული. მსოფლიოს არც ერთ კუთხეში არ მოიძებნება იმდენი

სხვადასხვა ჯურის უცხოელი, როგორც აქ; ისინი დიდ ვაჭრობას ეწევიან; კარი, პროვინციის დედაქალაქს რომ შეეფერება, ისეთი მრავალრიცხოვანი და ბრწყინვალეა; აქ მუდამ არის მრავალი დიდგვაროვანი დიდებული... მთავარი ბრძანდებოდა დარბაზში, რომლის სიგრძეც ას ათ ფუტს, ხოლო სიგანე ორმოც ფუტს შეადგენს. იგი გაშენებულია მდინარის პირას და მთლიანად ღიაა ამ მხრიდან. მოზაიკით მორთული ჭერი ეყრდნობა მთლიანად და მოხატულ სვეტებს. რომელთა სიმაღლეც ოცდათხუთმეტიდან ორმოცამდე ფუტს შეადგენს; მთელი დარბაზი საუცხოო ხალჩებითაა დაფარული. მთავარი და დიდებულები სამ პატარა ბუხარს შემოსხდომოდნენ, რომლებიც მრავალ ჩირადთან თან ერთად ისე ათბობდა დარბაზებს, რომ სიცივე არ იგრძნობოდა“.

ტურნეფორის ცნობები საქართველოს შესახებ

1701 წ. საქართველოში ჩამოვიდა ფრანგი მოგზაურ-ბოტანიკოსი ტურნეფორი. „საქართველო შესანიშნავი ქვეყანაა, – წერს იგი, – როგორც კი აღმოჩნდებით... მის ტერიტორიაზე, მაშინვე ჩნდება ყოველნაირი სურსათი – პური, ღვინო, ქათამი, ღორი, ბატანი, ცხვარი. ფრანკებს განსაკუთრებით გუფლიად ხვდებიან. სულ სხვაა თურქეთში. სადაც მხოლოდ დაღვრემილ აღამიანებს ხვდები, რომლებიც გუფლასმით გათვალისწინებენ თავიდან ფეხებამდე. ყველაზე მეტად განგვაცვიფრა იმ ამბავმა, რომ ქართველებს ფული არ უყვართ და თავიანთ სურსათ-სანოვავებს არ ყიდნიან... ჩვენი მცირეოდენი განძი ამ კეთილ ხალხს მივანდეთ. მათ ის ნივთები აიღეს, რომლებიც მოეწონათ და დარწმუნებით შეიძლება ითქვას, ჩვენი ნდობა მათ ბოროტად არ გამოუყენებიათ. ექვს თეთრმინანქრიან ყელსაბამში მათ ინდაურის ოდენა ქათამი მოგვცეს, ხოლო თერამეტდენის (ლიერის ორას მეორმოცედი) ღირებულების სამაჯურებში – ბლომად ღვინო... გვიამბეს, რომ აქ ექვსი-შვიდი წლის ლამაზ-ლამაზ გოგონებს იტაცებენ და ისფაჰანში ან თურქეთში მიჰყავთ... მომყავს პორტრეტი ქართვე-

ლი ქალისა, რომელიც ჩვენ ყველაზე ღამაში მოგვეჩვენა. შეიძლება ითქვას, რომ ყოველ ეპოქაში ამ ქვეყნიდან გაჰყავდათ უღამაშესი ადამიანები. ზონარა შენიშნავს, რომ ხელმწიფის ბრძანებით აქედან ღამაში ბიჭუნებიც მიჰყავდათ. მათ ასაჭურისებდნენ და შემდეგ ბერძნებს მიჰყიდდნენ...

მისაბაძია, რომ საქართველოს საზღვარზე უცხოელეებისაგან არავითარ გადასახადს არ ითხოვენ... სპარსეთში შეტანილ საქონელზე იღებენ ძალზე ზომიერ გადასახადს... აქ საშენ მასალად გამოსადეგი მსხვილი ხეების ტყე დაგვხვდა... ვხედავდით აგრეთვე კაკლის, მსხლის, ქლიაის, ვაშლის ხეებსა და ჟოლოსა და მარწყვის ბუჩქებს. ვინ წარმოიდგენდა, რომ ასეთ სიმშენიერეს ვიხილავდით!... მეორე დღესაც ჩვენ მიერ განვლილ გზაზე ბუნება კვლავ ღამაზად გამოიყურებოდა..., სადაც მცენარეული საფარი და მრავალფეროვანი ხედები წარმოგვს პეიზაჟს ქმნიდა. საცხოვრებელი სახლები ან ხეობის ძირში, ან შუა ფერდობზე იყო განლაგებული; მთა-გორებს ტყეები ამშვენებდა, სხვა ადგილებზე კი ვენახი და ბუნებრივი ხეხილის ბაღები იყო გაშენებული; აქ კაკლის, გარგრის, ატმის, ქლიაის, მსხლისა და ვაშლის ხეები თავისით ხარობდა... ეჭვგარეშეა, რომ იგი საქართველოს ერთ-ერთი კუთხეა, სადაც, სტრაბონის მიხედვით, მიწა დაუმუშავებლად უხვად იძლევა ყოველნაირ ხილს. ვაზი აქ მოვლას სრულებით არ საჭიროებს... მას მხოლოდ ყოველ ხუთ წელიწადში ერთხელ სხლავენ ხოლმეო... საქართველოში თეთრი ღვინო ძალიან კარგია. სპარსეთის სამეფო კარზე კი წითელი ღვინო იგზავნება, რომელიც კოტროტის ღვინოს ჰგავს, თუმცა უფრო მაგარია და მათრობელი. ვაზი ამ ქვეყანაში ხეებზეა გასული და შემოხვეული, ისევე როგორც პიემონტსა და კატალონიის ბევრ ადგილას.

თბილისი საკმაოდ დიდი და მჭიდრო დასახლებული ქალაქია. სახლები აქ დაბალია, ცუდად განათებული და, ჩვეულებრივ, ალიზითა და აგურითაა ნაგები... სულაც არ შეეფერება იმ აღწერას, რასაც სტრაბონი იძლევა... ხოლო ქუჩები უხეიროდ არის მოკირწყლული. ციხე ქალაქის თავზე, მშენიერ ადგილზე დგას, მაგრამ სანახევროდ დანგრე-

ული გაღაგანი მხოლოდ და მხოლოდ სუსტი კოშკებითაა დაცული. მთელი გარნიზონი რამდენიმე საცოდავი მაჰმადიანი ხელოსნისაგან შედგება. მათ ციხის დასაცავად გასამრჯელო ეძლევათ. აქ ისინი თავიანთი ოჯახებით ცხოვრობენ და სულაც არ იციან იარაღის ხმარება. ციხეს თავს აფარებენ მოვალეებისაგან გაქცეული გაჭირვებული ადამიანები, ან კიდევ ისინი, ვინც ჩადენილი დანაშაულის გამო იდევნება. ციხის წინ მდებარე პლაცდარმი ღამაზია და განიერი. იგი ბაზრად გამოიყენება და აქ ადგილობრივი საუკეთესო სურსათ-სანოვაგე იყიდება...

ქალაქი გადაჭიმულია სამხრეთიდან ჩრდილოეთისაკენ. ციხე მის შუაგულში მდებარეობს. შეიძლება მისი კარგად გამაგრება, რადგან იგი ძალზე დაქანებულ ფერდობზე დგას, მდინარე მტკვარი კი, ქალაქის გასწვრივ რომ მიედინება, მთელს სიგრძეზე უფონობის გამო ძნელი გადასალახავია. ქალაქის გაღაგანი ფერდობს დაჰყურებს და კვადრატულ ფორმას ქმნის... ციხის ძირში მდებარე მეფის სასახლე ძალზე ძველია, მაგრამ... საკმაოდ კარგად არის მოვლილი... ჩვენ შეგვიყვანეს ახალ დარბაზში, რომელიც, მიუხედავად იმისა, რომ ხისა იყო, საკმაოდ სასიამოვნო შთაბეჭდილებას ახდენდა. ყოველი მხრიდან მას ლურჯი, ყვითელი, ნაცრისფერი და კიდევ სხვა ფერის მინებიანი დიდი და დახურული ფანჯრები ჰქონდა. აქ რამდენიმე მცირე ზომის ევნეციური სარკეც იყო, მაგრამ თავიანთი სილამაზით ისინი ბევრად ჩამოუვარდებიან პარიზის სარკეებს. ჭერი, ოქროთი მოვარაყებული ტყაყებით, კვადრატებად იყო დაყოფილი. გვარწმუნებდნენ, რომ ქალთა სამყოფელი ბევრად უფრო ღამაზია, მაგრამ არ ვიცი, რატომღაც გასაღები ვერ იპოვეს...

სასახლიდან იქვე მდებარე აბანოების დასათვალიერებლად წავედით. აქ სასიამოვნო ცხელი წყლებია ასატანი ტემპერატურისა... ცხელი წყლის გარდა, თბილისის აბანოებში თბილი და ცივი წყალია. აბანოები კარგად არის მოწყობილი და იგი ქალაქელებისათვის საღალბო ადგილსაც წარმოადგენს. აქაურები ძირითადად ბეწვეულით ვაჭრობენ, რომელიც გააქვთ სპარსეთში, ან არზრუმით – კონსტანტინოპოლში. ადგილობრივი აბრეშუმით, ისევე რო-

გორც შემახიისა და განჯის აბრეშუმში, თბილისით არ გა-
აქეთ იმ დიდი ბაჟის გამო, რომელსაც აქ ახდევინებენ.
სომხები ადგილზე ყიდულობენ აბრეშუმს და გზაენიან
სმირნაში ან ხმელთაშუა ზღვის სხვა ნავსადგურებში, სა-
დაც მას ფრანკები ყიდულობენ. თბილისის გარეუბნებიდან
და საქართველოს სხვა ადგილებიდან არზრუმში ყოველ-
წლიურად იგზავნება ორი ათასზე მეტი აქლემის საპალნე
მცენარის ძირი, რომელსაც ბოია ეწოდება. არზრუმიდან
იგი დიარბექირში მიდის ტილოს შესაღებად, რომელიც იქ
პოლონეთისათვის მზადდება. გარდა ამისა, საქართველო
დიდი რაოდენობით ამარაგებს ამ მცენარის ძირით ინდოს-
ტანსაც, სადაც საუკეთესო ხარისხის შეღებილ ტილოს ამ-
ზადებენ. ჩვენ საშუალება გექონდა თბილისის ბაზარზეც
გაგვევლო. აქ ყველანაირი ჯიშის ხილი იყიდებოდა, განსა-
კუთრებით კი ბევრი იყო ქლიაეი და მშვენიერი მსხალი...
ვეწვიეთ აგრეთვე მეფის ქალაქკარე სასახლესაც, რომე-
ლიც თურქეთიდან მომავალ გზაზეა... აქაურ ბაღებში მშვე-
ნიერი მცენარეები ხარობს და მათ უკეთ უვლიან. ვიდრე
თურქეთის ბაღებში... თბილისში ფრესკებს სველ ბათქაშზე
ხატავენ, რაც სასიამოვნო შთაბეჭდილებას ახდენს. კირი
აქ ისევე ბლომადაა, როგორც ტყე...

ქართველ დიდებულებს... სპარსეთის ხელმწიფე დიდი
ჯამაგირით აჯილდოებს. მან იცის, რომ თურქები სიამოუ-
ნებით მიიღებენ ქართველებს, რომლებიც კარგი აღნაგობი-
სა და მამაცი მეომრები არიან და რომ იმასთანავე, ქარ-
თველებს სპარსეთის ბატონისაგან განთავისუფლების დი-
დი სურვილი აქვთ... საქართველოში (დიდებულების) თორ-
მეტიოდე დიდი საგვარეულოა... ერთი საგვარეულო რამდენ-
იმე შტოდ იყოფა; ზოგი მათგანი ორას კომლს ფლობს,
ზოგი — ხუთიდან ათასამდე... თითოეული კომლი თავის
ბატონს მოსავლის მეათედ ნაწილს უხდის. საომრად თითო
კომლიდან თითო კაცი გადის, მაგრამ მეომრები ჯარში
მხოლოდ ათი დღის მანძილზე არიან, რადგან თან მხო-
ლოდ ათი დღის საგზალი მიაქვთ... ჯარის შენახვა აქ წე-
სად არ არის მიღებული.

თბილისში ყველას უფლება აქვს საკუთარი საჭიროე-
ბისათვის დაამზადოს თოფის წამალი; გოგირდი აქ განჯი-

დან შემოაქვთ, ხოლო გვარჯილა თბილისის ახლოს მდებარე მთებში მოიპოვება... საჭმელსა და სანათურებში სე-ლის ზეთს ხმარობენ. ამ მცენარეს დიდი რაოდენობით თე-სავენ სოფლებში, მაგრამ იყენებენ მხოლოდ მის მარ-ცვალს, ღეროებს კი ყრიან და მისგან ძაფს არ გრეხენ... აქაური სელისაგან შეიძლებოდა მთელს ქვეყნიერებაზე სა-უკეთესო ტილოს დამზადება, მაგრამ შესაძლოა ამას ზიან-ი მიუყენებინა მატყლით გაჭრობისათვის...”

გერმანელი მოგზაურები

1782 წ. გერმანელი მოგზაური იაკობ რაინეგსი იმე-რეთში იმყოფებოდა და აღნიშნავდა: „მე არც კი შემიძლია რაიმე ეთქვა ვაშლის, მსხლის, ქლიავის, გარგრის, ატმის, ლელვისა და ნუშის სიჭარბის შესახებ... ნუშისა და ზღმარტლის ხეები დახუნძლულნი ღგანან კომშისა და ვაშლის დაბურულ ტყეებში... ამ სიუხვის გარდა, რომ და-ვუკვირდეთ ბრინჯის, ფეტვის, ხორბლის, ბამბის, სელისა და კანაფის მდიდარ მოსავალს, რომლის ჭარბად აღებაც შეეძლო მკვიდრს, და ამას კიდევ რომ მიეუმატოთ აბრეშუ-მი, რომელსაც ყოველი ოჯახი თავისი საჭიროებისათვის ამზადებს... ყოველივე აქედან გამომდინარე, განა შეიძლე-ბოდა გვეპოვნა უფრო ბედნიერი ქვეყანა?...“

... იბერიელი (იმერელი) ღარიბია, მაგრამ სიამაყე აი-ძულებს მას, რაც აქვს, იმიტაც სტუმართმოყვარე იყოს; არასოდეს ნაცნობი ან სახელოვანი მოგზაური მის სახლს ისე ვერ ჩაუვლის, რომ ბიჭებმა კვერცხები, ხილი, თაფლი და ღვინო არ დაახვედრონ და, თუ სტუმარი წასვლას დაა-პირებს, აიძულებენ ან ცოტა გასინჯოს, ანდა თან წაი-ღოს“...

კახეთის ნაწილებიდან იგივე ავტორი გამოყოფს ალა-ვერდს, რომელიც ყოფილა „ნაყოფიერი და კარგად დასახ-ლებული მხარე; აქ ბევრი ეკლესიაა, ჰყავთ მთავარეპისკო-პოსი, ეპისკოპოსები და ბერები. აქვთ ძალზე კარგი ღვინო, რომელიც მთელ კახეთში საუკეთესოა. ერთადერთი ღირ-სშესანიშნავი პუნქტი აქ არის თელავი (ცაცხვების ქალა-

ქი), სამმაგად გამაგრებული და ზარბაზნებით შეიარაღებული მტრისთვის აუღებელი ციხე. იგი სამი ნაწილისაგან შედგება. თითოეული მათგანი მაღალი მტკიცე კედლითაა შემოვლებული და ოცდაათი ფუტი სიღრმისა და ასთერამეტი ფუტი სიგანის თხრილითაა გარშემორტყმული. შუა და ყველაზე დიდი ციხე ეკუთვნის მეფე ერეკლეს, ამიტომაც მას ჰქვია ბატონის ციხე... მესამე კი – ვახუხიშვილების შთამომავლებს. ამ უკანასკნელი გეგრიდან არის ქართველი ბერი გაიოზი, რომელიც თორმეტი წლის მანძილზე რუსეთში სწავლობდა და 1780 წელს დიდი ცოდნით შეიარაღებული საქართველოში დაბრუნდა და თელავში სკოლა დააარსა. მისმა დაუღალავმა სიბუჯითემ და გასაგებმა სწავლებამ გაუღვიძა მის თანამემამულეებს ნიჭი და ხარბი ცნობისმოყვარეობა, რათა ისინიც განსწავლულნი გამხდარიყვნენ... თელავიდან ჩრდილო-დასავლეთით კახეთი ყველაზე დასახლებულია... აქ განსაკუთრებით აღსანიშნავია პუნქტი ახმეტა, სადაც ძალიან კარგი, მაგარი ღვინო, საუკეთესო ყანები და ძალზე შეძლებული მაცხოვრებლები არიან“.

ქართლის ნაწილებიდან რაინეგსი მუხრანს ასე ახასიათებს: „სამფლობელო მუხრანი თავისი შავი, ძალზე ნაყოფიერი ლავაფერფლიანი ნიადაგის გამო აღნიშვნას იმსახურებს. აქ მოჰყავთ ხორბლის, ქერისა და ფეტვის წარმოუდგენლად მდიდარი მოსავალი; თავადი მუხრანბატონი მარწმუნებდა, რომ ქერი და ხორბალი არასოდეს ოცდაათზე ნაკლები არ აიღება, და რომ მან ერთხელ ორმოცი მოსავალიც კი ნახა“.

საფრანგეთის კონსული გამბა

1820-24 წლებში საქართველოში იმყოფებოდა საფრანგეთის მეფის კონსული გამბა. გურიის (მხარეა დასავლეთ საქართველოში) შესახებ მას ჩაუწერია: „გურიის ხალხს... აქვს იგივე ადათ-წესები, რაც სამეგრელოში მცხოვრებ ხალხს. აქაური ადათ-წესები არაა მეტისმეტად მკაცრი და არც ხალხია ისეთი ზნეცემული, როგორც ეს შარდენის

დროს იყო. გურიის ხალხი ამ ხნის მანძილზე მეტად გაკეთილშობილებულა. გურიაში მისდევენ მევენახეობას, მოყვანა სიმინდი, ფეტვი, თამბაქო, ალაგ-ალაგ – ბამბა, აწარმოებენ მცირეოდენ აბრეშუმსაც... გურიაში აწარმოებენ ცვილსა და თაფლს. ეს უკანასკნელი ორი სახისაა: ერთი წააგავს იტალიის საუკეთესო თაფლს, მეორე კი მათობეულაა და ამ თვისებას იგი იელის ყვავილისგან იძენს“...

იგივე ავტორი იმერეთში მოგზაურობისას შენიშნავს: „კაკლის ხე თავისი მშვენიერი ფერითა და სილამაზით საუკეთესო მასალაა. იგი საკმაოდ დიდი რაოდენობით იგზავნება ტაგანროგში, ოდესაში და თვით კონსტანტინოპოლშიც კი... სულ მალე თავად როსტომ ნხეიძის საუცხოო კარმიდამოში აღმოვჩნდით... თავადმა მშვენიერი სადილი დაგვახვედრა და უდიდესი თავაზიანობით მიგვიღო. მან ჩვენს მიმართ განსაკუთრებული გულისხმიერების დასტურად ძველი ღვინის ორი ქვევრი გაგვიხსნა. ღვინო ძალზე მოგვეწონა; მას შამპანის წითელ ღვინოებთან ბევრი რამ ჰქონდა საერთო. თავადი როსტომი აჯამეთის მოსაზღვრე სოფელ დიძის ბატონია. აქ დაახლოებით ორმოცი სახლია და ორასი მაცხოვრებელი... სახელი დიძნი მოგვაგონებს ციხის სახელწოდებას, რომელიც იესო ქრისტეს დაბადებამდე სამი საუკუნით ადრე ააგო ფარნავაზმა, საქართველოს პირველმა მეფემ შიდა ქართლის ტომიდან...“

საინტერესოა გამბას დაკვირვებები იმერულ ყოფაზე: „სიმონეთის მოურავის სახლის ავეჯი შედგებოდა თათრული ნოხებითა და ბალიშებით გაწყობილი ტახტებისა და რამდენიმე გრძელი სკამისაგან. სადილი, რომელიც მან გაგვიმართა... კერძების სიმრავლით გამოირჩეოდა. ღვინო საუცხოო გახლდათ და ბლომდაც მოგვართვეს. იმერლების სადილი კარგა ხანს გრძელდება, რუსების სადილისგან განსხვავებით. რუსების კერძები იმდენად უბრალოა და საწოლის მოწყობილობაც ისეთი მარტივი აქვთ, რომ ამ ხალხს მე პირადად ევროპაში ყველაზე უპრეტენზიო ხალხად ვთვლი...“

მოურავის შინამოსამსახურეთაგან... ქალები აბრეშუმს რთავდნენ და მისგან ქსოვილებს ქსოვდნენ. ზოგიერთი მათგანი ბამბას გრეხდა; ზოგი კი გარეული ჯიშის მსხალ-

სა და ქლიავს ჭყლეტდა და მათი მურაბისმაგვარი ფაფი-
საგან მჟაფე მასას ამზადებდა. მას მზეზე ახმობენ და ზამ-
თრისათვის ინახავენ...

იმერლები სამეურნეოდ დაბლობს იყენებენ, მაგრამ
სახლ-კარად მაღლობ პლატოებს ირჩევენ წყაროებთან ახ-
ლოს. ციებისაგან თავის დასაცავად ამ წინდახედულობის
გარდა... სახლებში ცეცხლი დღედაღამ უნთიათ. ეს პაერის
გაწმენდის ყველაზე საუკეთესო საშუალებაა და, ამასთა-
ნავე, მიწის სინესტესაც შთანთქავს... ხორცს მაინცდამაინც
არ ეტანებიან; ძალზე უყვართ მჟაფე. ღვინოს ბევრს სვამენ.
მათი ტანსაცმელი, განსაკუთრებით კი თხის ბეწვისაგან
დამზადებული ქეჩის მოსასხამები ტემპერატურის მკვეთრ
დაცემას მათ იოლად გადაატანინებს ხოლმე. ამის გამო
მათ ციება არ ემართებათ. სწორედ ამან შეუწარმუნა ამ
ხალხის სილამაზე და სილაღე, რის გამოც მათ ადამიანთა
მოდგმის ნიმუშად თვლიან...

ბარაკონი რაჭის მაზრაში შედის, რომლის მცხოვრებ-
ნი იმერლებს შორის ყველაზე შრომისმოყვარენი და გამ-
ჭრიახნი არიან. მკისა და რთველის დროს ქალიშვილები
და ცოლები მამაკაცებს ეჯიბრებიან თავგამოდებულ შრო-
მაში, რომელსაც მუდამ გამამხნეებელი სიმღერა და შეძა-
ხილები ახალისებს. მე მოწმე გახლდით მათი შრომაში
გაჯიბრებისა და ვერც გამიგია, მათ ორგანიზმზე, განსა-
კუთრებით გულზე, როგორ არ ახდენს გავლენას ესოდენ
ხანგრძლივი, ორმაგი ჯაფა. გლეხკაცთა უმრავლესობა და-
უფლებულია ამა თუ იმ ხელობას. ზოგი მათგანი ეაკის
მაზრაში ნაყიდი ბამბისაგან ქსოვს ტილოს, საუცხოოდ
ღებავს მას ველურ ენდროში, რომელიც ბუნებრივად ხა-
რობს მთელს იმერეთში. ზოგი უხეშ მაუდს ამზადებს. ხო-
ლო მატყლს შოულობენ ქართლში, გორის მაზრაში, სა-
დაც თავიანთი პროდუქცია წააქვთ და ცვლიან მატყლში.

თბილისით მოხიბლული ბარონი ტორნაუ

1832 წელს განეკუთვნება ბარონ ტორნაუს შთაბეჭდი-
ლებები თბილისზე: „რაც შეეხება ძველ თბილისს, უეჭვე-

ლად ეს ნაწილი იყო ყველაზე სანიაზო და მხატვრული მხარე... ამ ოღროწოდრო ქუეებში დილიდან სადამომდე ვაჭარ-ხელოსანთა შორის ათასნაირ კილოკავსა და შეძახილს გაიგონებდა კაცი. ქართველები, სომხები, თათრები, ლეკები, ირანელები, ყაბარდოელები, რუსები, გერმანელები – ყველანი, თავიანთ ეროვნულ ტანსაცმელში გამოწყობილნი, წარმოადგენდნენ რაღაც აჭრელებულ ხალხს. მიუხედავად იმ ხანჯლისა, რომელსაც კავკასიელი წელიდან არასოდეს არ იშორებს, ქურდობა და მკვლელობა ბაზარში არ გაგონილა.

მიუხედავად იმისა, რომ ყოველი ქართველი, რაგინდ ღარიბიც იყოს, უღვინოდ პურს არ გატეხს, მე მათ შორის იშვიათად შევხვედრივარ ღლოთებს. ქართველი ხალხი კეთილია, გულახდილი, გამბედავი, უდარდელი, არ არის კარნაკეტილი, უყვარს ქეიფი და მეომრობა. მრეწველობა და ვაჭრობა ქართველების საქმე არ არის...”

ინგლისელი მოგზაური ო. სპენსერი

1836-37 წლებში საქართველოზე წერდა: „... ჩვენ უნდა ვიმედოვნებდეთ, რომ შორს არაა ის დრო, როცა ამ მშვენიერი ბუნების მფლობელმა ხალხმა ხელი უნდა გამოიღოს, იარაღით აღიჭურვოს და გაილაშქროს დამპყრობელთა წინააღმდეგ, რომლებიც ხანგრძლივი დროის განმავლობაში ასე აფერხებდნენ მის წინსვლას. ნუთუ არ უნდა გვქონდეს იმედი, რომ ეს მშვენიერი ქვეყანა მაგნიტივით მიიზიდავს უამრავ ტურისტს, როცა განთავისუფლდება?... ამ უზარმაზარ მთათა ტალღებში იგრძნობა ამ მთის ხალხის სიმამაცე, რომელმაც შეძლო, წინ აღსდგომოდა ისეთ ძლიერ მტერს, როგორიცაა რუსეთი – ჩრდილოეთის ეს მძვინვარე დესპოტი, რომლის სახელის გაგონებაზე თურქეთისა და ირანის სახელმწიფოებშიც კი თრთიან...”

სამეგრელოს, იმერეთისა და გურიის პროვინციებში რუსეთის ავტორიტეტი ძალზე საეჭვოა. რუსეთმა კარგად იცის, რომ, სანამ დადესტანისა და ჩერქეზეთის მოსახლეობას ებრძვის, ოდნავი იერიშის მიტანაც არ შეიძლება

ხალხის თავისუფლებაზე. ვინაიდან იმწამსვე იფუტქებს აჯანყება. ამას კი მოჰყვება საქართველოს (ე. ი. რუსეთის ამ პროვინციის) დაკარგვა, რომელიც თავისი ადგილმდებარეობით დანარჩენი ამიერკავკასიის სამფლობელოებისაკენ ერთგვარ გასაღებს წარმოადგენს. ამის გამო რუსეთს დღემდე ვერ გაუბედავს თავისი თვითმპყრობელური მანქანის ამუშავება და სახაზინო და საპასპორტო სისტემის დანერგვა“...

რას მოგვითხრობს ერთი გერმანელი ბოტანიკოსი

1836-44 წლებში საქართველოში იმოგზაურა გერმანელმა ბოტანიკოსმა კ. კოხმა, რომელიც გურიის შესახებ აღნიშნავდა: „მართალია, გურულები ინტელიგენტები არ ჩანან, მაგრამ მეგრელებთან შედარებით უფრო შრომისმოყვარე და მუყაითი ხალხის შთაბეჭდილებას ტოვებენ. ჩვენ შეგვხვდა რამდენიმე სოფელი, რომლებიც საკმაოდ კოხტად გამოიყურებოდა. მათ გარშემო სიმინდისა და ფეტვის ნათესები მოჩანდა... „კახეტიისკის“, ანუ კახური ღვინის (კახეთი აღმ. საქართველოს პროვინციაა) შემდეგ ამიერკავკასიაში ყველაზე მეტად აფასებენ გურულ ღვინოს... ჩვენს გაოცებას საზღვარი არ აქონდა. როდესაც დავინახეთ, რაოდენ კარგი და მაგარი გამოდგა ამ იშვიათი ჭურჭლიდან (ჭური) ამოღებული ღვინო, მიუხედავად იმისა, რომ კარგად დაყენებული არ იყო... ჩვენ გვიამბეს, რომ გურული ღვინო თბილისშიც კი ჩააქვთ... იქაური მცხოვრებნი: ახალგაზრდა თუ მოხუცი, ქალი თუ კაცი, ძალიან ბევრს სვამენ. გვითხრეს, რომ ახალდაბადებულ ბავშვსაც კი... ცოტა ხნის შემდგომ დედის რძესთან ერთად დროდადრო ცოტ-ცოტა ღვინოსაც ასმევენ“.

ავტორს აჭარაც უნახავს და დაუწერია: „აჭარლები საყოველთაოდ არიან ცნობილი თავიანთი მამაცობით და სილამაზით... უმთავრესად ლამაზი მამაკაცები გვხვდებოდნენ. ტანზე კარგად მორგებული ტანსაცმელი... ჩამოსხმული სხეულის ყოველ ნაწილს გამოკვეთდა. ღაზები თავიანთ მონათესავე მეგრულ და იმერულ მამაკაცებზე ცოტათი

უფრო დაბალი ტანისა და ნაკლებ მხარბუჯიანები ჩანან. მკვირცხლები არიან და სწრაფად მოძრაობენ, სახეც უფრო მსიარული გამომეტყველებისა აქვთ... გული დაგვწყდა, რომ ქალები და გოგონები ნადრით დადიან და მათი სხეულისა და სახის გარჩევა ვერ მოვახერხეთ... ქართველი მომღერალი, პროვანსალელი მომღერალივით, გარდა მაყურებელთა მადლობისა, არავითარ გასამრჯელოს არ იღებს... მათმა დაკვრამ და სიმღერამ გაგვაოცა. ჩვენ ისეთი სიამოვნება მივიღეთ იმ სადამოს, როგორსაც გერმანული მუსიკის კონცერტებიდან ვღებულობთ ხოლმე“...

კოხი კახეთის შესახებ შენიშნავს: „ქვეყანა, მიუხედავად განუწყვეტელი საფრთხისა... უფრო გაშენებულია, ვიდრე რომელიმე სხვა მხარე ამიერკავკასიაში. სოფელი ისეა ერთმანეთზე გადაბმული, რომ ვერ გაიგებდი, სად თავდებოდა ერთი და სად იწყებოდა მეორე; მთელი მიდამო, განსაკუთრებით შილდიდან, ერთ გაბმულ ვენახს წააგავდა... შემოგვეგება თავაზიანი მამაკაცი რამდენიმე ქართველის თანხლებით და ღამის გა-

სათევად სახლში მიმიპატიუა. ეს კავკასიელების ნამდვილი სტუმართმოყვარეობის კიდევ ერთი მაგალითი იყო... საქართველოში სტუმრები, ჩვეულებრივ, მარანში მიჰყავთ. ეს ის საპატიო ადგილია, სადაც ხშირად იმართება ღვინო. გარდა იმისა, რომ აქ იწურება და მზადდება ღვინო, ღვინის ჭურებიც... მარანში ინახება... საიდანაც ღვინის დროს იოლად შეიძლება სახმელის ამოღება... ღვინოს აქაც, როგორც მთელს ამიერკავკასიაში, არომატი აქვს, მაგრამ ძალიან მაგარია. აქ, ჩვეულებრივად, მხოლოდ წითელ ღვინოს შეხვდებით... ჩემთვის გამოცანად იყო ქცეული, მიუხე-

დავ ღვინის დამზადების პრიმიტიული წესისა, მაინც ასეთი კარგი როგორ გამოდიოდა სასმელი...”

თუშების შესახებ ავტორი წერს: „გამიხარდა, რომ შესაძლებლობა მომეცა ამ გმირი, მცირერიცხოვანი ხალხის ნაწილი მაინც გამეცნო. ლექებს მათი განსაკუთრებით ეშინიათ... თუშები 1000 ოჯახისაგან შედგებიან, რომლებიც ოთხ ძმობაში არიან გაერთიანებულნი... თუშები საშუალო ტანის, მაგრამ ძალიან მაგარი აგებულებისა არიან. მათ მკვეთრი, მაგრამ სწორი სახის ნაკვთები აქვთ, ამერელთა მსგავსად, უმეტესად კეხიანი ცხვირი აქვთ და მრგვალი, მომცრო თვალები, გამჭოლი მზერით... მოსაყელის ადების დრო იყო. დაახლოებით ას ორმოცამდე ადამიანს მოეყარა თავი (მათ შორის ქალებსაც და ბავშვებსაც) ბატონისათვის პურის ყანის მოსამკელად... თავადის ოჯახი თავისი იქ ყოფნით მუშაობის ხალისს მატებდა ხალხს. ეს ყოველივე დღესასწაულს უფრო წააგავდა, ან წარმოდგენას... ყველგან მხიარულება სუფევდა, რომელსაც კიდევ უფრო ზრდიდა ხმაურიანი მუსიკა, განსაკუთრებით სტვირი. თითოეული მათგანი მთელი გულით და სულით მღეროდა... სამხარი მართლაც დღესასწაულს მოგაგონებდათ, რამაც ნამდვილად გამახარა და მასიამოვნა. ასეთ ბეგარას არ ახლავს სიძულვილი, რომელსაც აქა-იქ ადგილი ჰქონდა... გერმანიაში... თავადის ოჯახიც გარეთ მიიერთმევდა სამხარს. უზარმაზარი კაკლის ხის ჩრდილში დიდი ჭრელი სუფრა გაეშალათ... სადილი წინებული ნასერტებიათ ყველით დაიწყო, რომელსაც ახალი კიტრები მოჰყვა. შემდეგ რიგრიგობით მოჰქონდათ წახოხბილი, ცხვრის ხორცი, თევზი და ბოლოს სხვადასხვა შემწვარი კერძი. შიგადაშიგ მადის შესანარჩუნებლად სურნელოვან მწვანილს შეექცეოდნენ...

ღვინო რომ არ დააკლდებოდათ, ეს თავისთავად ცხადი იყო. მას... ვრძელტარიანი ევრცხლის აზარფეშით აწვდიდნენ ერთმანეთს... ამის გარდა, ჯიხვის რქის ყანწებიც ჰქონდათ... ჩემი თავაზიანი მასპინძელი ძველი ქართული საგვარეულოს შთამომავალი იყო... მისი აგებულება გამაგრებული რეზიდენცია მატანში. ეს უკანასკნელი მოხერხებულად იყო გაწყობილი და ნაწილობრივ ჩვენი ძველი რა-

ინდების სახლებს მოგვაგონებდა... უკეთეს მდებარეობას ვერც ინატრებდა კაცი. იგი ნაწილობრივ მწვანით იყო დაფარული და კედლებით იყო გარშემორტყმული. მათს უკან კი აღმართულიყვნენ ქინულისა და თოვლით დაფარული მწვერვალები“.

მდინარე ივრის სათავეებში, საძოვრებზე ნანახ სურათს კოხი ასე აღწერს: „აქ მწყემსები შემოგვხედნენ თავიანთი ცხვრის ფარებით და შემოგვთავაშეს, ღამე მათთან გაგვეთია... ბედნიერად ვიგრძენი თავი, როცა ვახშმად და დილით ახლად მოწველილი რძე მოგვართვეს. ამ სიმაღლეზე ყოფნამ შვეიცარია გამახსენა, სადაც ხშირად გამითენებია ღამე მწყემსებთან მაღალ მთებში. აქ მწყემსები მთელი თავიანთი ოჯახებით იყვნენ წამოსულნი და პატარა, წიფლის ტოტებით დაფარულ ქოხებში ცხოვრობდნენ. ქოფაკების მთელი ხროვა ღამით ადამიანებსა და საქონელს დარაჯობდა“.

თბილისით მოხიბლული მორიც ვაგნერი

გერმანელმა მოგზაურმა მორიც ვაგნერმა საქართველოში მოგზაურობის (1843-46) შთაბეჭდილებებში თბილისის შესახებ ჩაწერა: „ცნობილმა მოგზაურმა მიუნხენიდან – პალბერგმა, რომელიც ჩემთან ერთად ნახულობდა ამ საბაზრო მოედანსა და წარმოუდგენელ ჭყლეტას, და ინტერესითა და გაოცებით უყურებდა სხვადასხვა კოსტიუმებში გამოწყობილ არაჩვეულებრივად მხატვრულ ფიგურებს, აქლემებს, უცხო საქონელს და ნაირნაირ საბაზრო სცენებს, ერთხელ თქვა, რომ არსად, გარდა კაიროს ბაზრისა, არც აღმოსავლეთსა და არც დასავლეთში სხვადასხვა ხალხების ასეთი მიმზიდველი აღრევა არ უნახავს...“

სიონის კათედრალში მთავარი საკურთხეველი უხვადაა მორთული ოქროთი, ვერცხლით და წმინდანთა ფერადი ხატებით; სანთლების ბრწყინვალეობა ფანტავს ტაძრის ბუნებრივ სიბნელეს. გუნდი, რომელიც მთავარი საკურთხევის უკან არის მოფარებულში და თავისი სასიამოვნო ხმებით ჰყვება მღვდლის მჟღერ ძლიერ ბანს, მეტწი-

ლად შედგება... ბავშვებისაგან, რომელთაც პატარაობიდანვე ასწავლიან საეკლესიო გალობას, როგორც კი მცირეოდენ ნიჭს შეამჩნევენ. ამ დამალული მგალობლების ნამდური გაცილებით მომეწონა, ვიდრე რომში პეტრეს ეკლესიის გუნდისა...

აქაურ აბანოებს გამოყენების მხრივ ბევრი საერთო აქვთ კონსტანტინოპოლის, ბურსასა და აღმოსავლეთის სხვა დიდი ქალაქების აბანოებთან. ოღონდ მე მგონია, რომ ქართველი აბანოს მსახურნი მობანავეთა ხეხვისა და კიდურების დაჭიმვის (დაზეღვის) ხელოვნებას მეტად არიან დაუფლებულნი. ვინც ამ იშვიათი მანიპულაციის პირველი შიში გადაიტანა და მიეჩვია აღმოსავლური ბანაობის წესს, დაინახა, რომ ეს უფრო ძალის ზომგვრელია. ვიდრე ევროპაში და ყოველ კვირა რამდენიმე საათით უვარდება ხელში ამ აბანოს ხელოვანთ, რომლებიც ტფილისში ალბათ თავისი სამედიცინო მეცნიერებით უფრო ბევრ საოცარ ცდას აყენებენ, ვიდრე რუსეთის იმპერიის მთელი განსწავლული სამედიცინო პერსონალი“.

აგტორი იმერლების გამო აღნიშნავს: „ქუთაისის იმერელ მოსახლეობაში ამოიცნობა ქართული ძირითადი ტიპი, მაგრამ სახის ნაკეთები გამომეტყველია და კეთილშობილი. იმერელი მამაკაცებისა და ქალების სილამაზე განთქმულია. მათი სწორი, თხელი, კეთილშობილი ფორმები სხეულის ნამდვილი სანატურო მოდელებია... ასევე სახის სილამაზით მსოფლიოს ცოტა ხალხები თუ შეედრებიან ძველი კოლხეთის მაცხოვრებლებს – იმერეთის, სამეგრელოს, გურიისა და აჭარის ხალხებს. თვით ამაყი ჩერქეზი მამაკაცებიც კი უკან დგანან... უღარიბეს ქოხში ხანდახან შეხედები ჭრელი ძონძებით დაფარულ ქაღს, რომლის მშვენიერი სხეული მარმარილოში გამოკვეთილი არაფრით ჩამოუვარდება პიტის სასახლეში ვენერას ქანდაკებას... თავისუფლებისა და ეროვნული დამოუკიდებლობის დაკარგვა პირველ ყოვლისა იმერელ დიდებულებს უნდა აწამებდეს, რადგან ჩრდილოელი დამპყრობლები გარეგნულად და ბუნებრივი ნიჭიერებითაც ბევრად ჩამორჩებიან მათ...“

ვაგნერი იმერეთის ბუნებას აღწერს: „ქველამაზე საპატიო ფიგურა კოლხეთის ამ ხელუხლებელ მცენარეულში

არის ვაზი. აქ არის მისი სამშობლო; აქ აძლევდა ის ყოველ დროს მოსახლეობას გამაგრებულ ნაყოფს და სასმელს; აქედან გაერკელდა ის მცირე აზიასა და ევროპაში... კოლხური ვაზი გვხვდება მთელი სიმძლავრით, ბარაქით და სიდიდით, როგორსაც დასავლელი ვერც იფიქრებდა. იმერეთის ღანდშაფტის განსაკუთრებული მიმზიდველობა იმაშია, რომ ეს დიდებული, უძველესი ტყეები უცვლელად არაა გაბატონებული ყველგან... იმერეთში ეს ტყეები ბევრ ადგილას გამეჩხერებულია და მდელოებითა და სიმინდის ყანებითაა შევსებული... გურია, სამეგრელო და იმერეთის დასავლეთი ნაწილი ძველი კოლხეთის უღამაზესი ნაწილებია, ბევრად ღამაზი ტრაპეზუნტის ღანდშაფტზე... ფაზისის მიდამოები ფოთსა და მარანს შორის შეიძლება უბრწყინვალესად ჩაგვეთვალოს ძველ სამყაროში“...

ეპილოგი

უცხოელთა შთაბეჭდილებები შეიძლება დავამთავროთ რომენ როლანის სიტყვებით: „მე მუსიკოსი ვარ, მრავალი ხალხის სიმღერა მომისმენია, მაგრამ ასეთ ბრწყინვალეებას არსად შევხვედრილვარ“.

გამომცემლობა „უნივერსალი“

თბილისი, 0179, ი. ჯავახიშვილის გამზ. 19, ☎: 22 36 09, 8(99) 17 22 30

E-mail: universal@Internet.ge

